

Василюк О.В., Філюта К.О., Шаповал В.В.

Допомога громадських організацій установам природно-заповідного фонду України в умовах повномасштабної війни

Василюк О.В., Філюта К.О., Шаповал В.В. Допомога громадських організацій установам природно-заповідного фонду України в умовах повномасштабної війни. – Київ-Чернівці, 2024. – 80 с.

Макет: Надія Антонова.

Цей документ підготовлений в рамках проекту «Ініціатива секторальної підтримки громадянського суспільства України», що виконується в Україні за Угодою між Агентством США з міжнародного розвитку та ІСАР «Єднання». Метою дослідження є підведення підсумків перших двох років допомоги громадського сектору постраждалим від війни національним паркам і заповідникам України, документування та аналіз уроків, які будуть важливими для подальшої підтримки постраждалих установ природно-заповідного фонду України. Документ підготовлений із консультаціями від безпосередніх учасників надання допомоги (О. Чевганюк, О. Кравченко, А. Прокопіва, Я. Бобрової, А. Драпалюк, П. Тєстова), керівництва всіх згаданих в тексті постраждалих територій природно-заповідного фонду, натомість винятково в межах тієї інформації, яку нам вдалось отримати. Без сумніву, в умовах повномасштабної війни не є можливим скласти повну картину (особливо в частині хронології та логіки подій, що відбувались або досі відбуваються на тимчасово окупованих територіях). Також, частина картини умисно не персоніфікована авторами, адже це може становити загрозу важливим учасникам допомоги, що досі знаходяться на тимчасово окупованих територіях.

Дослідження здійснене за сприяння ІСАР «Єднання» у консорціумі з Українським незалежним центром політичних досліджень (УНЦПД) та Центром демократії та верховенства права (ЦЕДЕМ) завдяки щирій підтримці американського народу, реалізованій через Агентство США з міжнародного розвитку. Зміст публікації не обов'язково відображає погляди ІСАР «Єднання», погляди Агентства США з міжнародного розвитку або Уряду США.

Зміст

Вступ	4
Методологія.....	6
Блок 1. Допомога установам ПЗФ в зоні активних бойових дій та в окупації	8
Території ПЗФ, що постраждали від повномасштабної війни в Україні.....	8
Основні проблеми, з якими зіштовхнулись ПЗФ в зоні активних бойових дій та окупації.....	11
Дії держави.....	13
Чим і як допомагали громадські організації? Чому допомога можлива лише установам, а не територіям ПЗФ як таким?.....	15
Case study – допомога Біосферному заповіднику «Асканія-Нова».....	19
Блок 2. Допомога установам ПЗФ на деокупованих територіях	30
Основні проблеми установ ПЗФ на деокупованих територіях.....	30
Дії держави.....	31
Чим і як допомагали громадські організації?.....	34
Case study – допомога національному парку «Кам'янська Січ».....	41
Блок 3. Донори та благодійники	46
Донори постраждалих установ ПЗФ.....	46
Мотивація іноземних донорів.....	52
Мотивація українських благодійників.....	54
Блок 4. Висновки	56
Труднощі і помилки.....	56
Ризики для установ ПЗФ в рамках деокупації та післявоєнного відновлення.....	59
Рекомендації для установ ПЗФ.....	63
Рекомендації для донорів.....	65
Рекомендації для органів державної влади.....	67
Підсумок.....	68
<i>Додаток 1. Перелік установ ПЗФ, що потенційно потребували допомоги і отримували (могли отримувати) допомогу внаслідок повномасштабного вторгнення.....</i>	<i>69</i>
<i>Додаток 2. Перелік установ ПЗФ, яким надіслано для заповнення Google-форму та від яких було отримано відповіді.....</i>	<i>70</i>
<i>Додаток 3. Перелік питань, які надсилалися установам ПЗФ для опитування у Google-формі.....</i>	<i>71</i>
<i>Додаток 4. Фотохроніки роботи Біосферного заповідника «Асканія-Нова» в умовах окупації.....</i>	<i>72</i>

Повномасштабне воєнне вторгнення росії на територію України, що розпочалось 24 лютого 2022 року, в короткий час призвело до тимчасової окупації великих площ території України. За даними DeepState, загалом було окуповано 108 455 кв км (близько 18% території України), з яких 43 974 (7,3%) були окуповані раніше, у період з 2014 року і до 24 лютого 2022. Станом на кінець 2023 року звільнено 7% цієї території. Окупована територія включила в себе периферійні райони півдня, сходу та частково – півночі України.

Одним з важливих аспектів воєнних дій та тимчасової окупації стали наслідки для особливо цінних природних територій, що знаходяться під охороною держави – природно-заповідного фонду (ПЗФ). ПЗФ включає понад 8630 територій і об'єктів в різних регіонах України, що загалом охоплюють 6,9% площі держави. ПЗФ складається з об'єктів 11 різних категорій, до яких належать природні території та об'єкти – природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища та штучно створені об'єкти – ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, пам'ятки природи, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва. Біосферні заповідники та деякі інші території додатково знаходяться під охороною ЮНЕСКО, більшість об'єктів ПЗФ входить до складу Смарагдової мережі Європи, великі території ПЗФ охороняються як водно-болотні угіддя міжнародного значення.

Для правильного розуміння цього дослідження передусім необхідно розмежувати поняття «територія та об'єкт природно-заповідного фонду» та «установа природно-заповідного фонду». Природно-заповідний фонд в Україні складається з територій та об'єктів місцевого та загальнодержавного значення, управління та охорона якими здійснюється власниками і користувачами земель або ж спеціальними адміністраціями, які утворюються для окремих категорій територій природно-заповідного фонду (саме вони називаються установами ПЗФ). В Україні спеціальні адміністрації та багатопрофільний штат, що забезпечує роботу та підтримання режиму у цих об'єктах створюються для 8 категорій ПЗФ: біосферних та природних заповідників, національних природних парків, регіональних ландшафтних парків, ботанічних садів, дендрологічних та зоологічних парків, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва.

Згідно з преамбулою Закону України «Про природно-заповідний фонд України», ці території є надбанням українського народу. Збитки, нанесені їх території, у різний спосіб обраховуються згідно з таксами, затвердженими Кабінетом Міністрів України, а умисне пошкодження таких об'єктів тягне відповідальність, передбачену статтею 252 Кримінального кодексу України.

Повномасштабне вторгнення російських військ вкрай негативно позначилось на дотриманні режиму природоохоронних територій в зонах воєнних дій та тимчасової окупації, адже саме в цій, периферійній, зоні країни розміщена досить велика кількість ПЗФ найвищого рангу і великої площі. Достатньо сказати, що до складу ПЗФ входить практично вся природа Азово-Чорноморського узбережжя, яке на цей час здебільшого залишається окупованим.

Опосередковано повномасштабне вторгнення вплинуло також на всі природоохоронні території в Україні, особливо ті, які розташовані вздовж кордону України з Республікою Білорусь. Так, в межах цих територій відбулось будівництво фортифікаційних споруд, розміщення військових для охорони державного кордону від вторгнення.

Окрім того, установи природно-заповідного фонду у віддалених від зони бойових дій регіонах стали центрами для надання гуманітарної допомоги, місцями прийому переселенців із небезпечних територій та організували евакуацію жінок та дітей до сусідніх держав. Важливим і новим завданням установ ПЗФ стало надання технічної підтримки військовим штабам, в тому числі і підрозділам територіальної оборони – автомобілі, мотоцикли та інша техніка вилучалися для військових потреб у перші місяці повномасштабного вторгнення. Стрімке руйнування природних екосистем, які охороняються в Україні, окрім того – об'єктів природної спадщини міжнародного значення, фізичні ризики для життя працівників та гуманітарна криза, з якою зіштовхнулись окуповані установи ПЗФ, у короткий строк стали предметом суспільного розголосу та призвели до започаткування громадянської кампанії, направленої на гуманітарну допомогу працівникам окупованих та постраждалих ПЗФ, та власне їх спеціальним адміністраціям (установам) в цілому. Загалом, схильність українців до самоорганізації задля допомоги одне одному з перших днів війни стала прикладом для активного волонтерства на користь України у багатьох державах світу. Як буде зазначено нижче, важливою ланкою такого міжнародного волонтерства стала і допомога українським заповідникам і національним природним паркам. Саме документуванню і аналізу такої допомоги присвячено цей документ.

Робота над цим документом підсумовує результати такої діяльності станом на кінець 2023 року, безумовно, в майбутньому картина буде змінюватись, в тому числі щодо впливу воєнних дій на ПЗФ, а також появи нових можливостей надання допомоги. Разом з тим, такі підсумки допомоги природоохоронним територіям України у період 2022-2023 років допоможуть більш ефективно організувати її у майбутньому.

Важливо розуміти, що цей документ стосується лише досвіду надання допомоги установам ПЗФ і тому автори не прагнули у ньому зібрати інформацію про пошкодження територій установ ПЗФ під час війни та окупації, оцінити завдані їм збитки та прогнозувати сценарії їх подальшого відновлення.

Методологія

Готуючи це дослідження ми зіштовхнулись із складностями, які передусім викликані відсутністю централізованої координації у допомозі установам ПЗФ, безперервністю та незавершеністю цього процесу. Протягом 2022-2023 років, після початку повномасштабного вторгнення директори установ ПЗФ (а часто навіть окремі їх працівники) шукають можливості отримання допомоги; громадськість шукає можливості для залучення коштів та працює з партнерами для швидкого та оптимального надання допомоги; донори шукають можливість надати допомогу, маючи власні вимоги до формату такої допомоги.

Тема отримання грошової допомоги дуже чутлива в Україні, особливо враховуючи порівняно невисокий рівень заробітних плат в установах ПЗФ. Ця чутливість значно посилилась новинними ризиками, що виникли під час війни: для багатьох стало ризикованим або просто неприйнятним публічно поширювати інформацію про отриману допомогу (особливо це можна зрозуміти, коли йдеться про окуповані території, де звичною справою стали тортури лише за фактом того, що ти працівник «національного» парку¹). Тому, без сумніву, частину отриманої українськими установами ПЗФ в перші тижні повномасштабного вторгнення допомоги на окуповані території ми не зможемо відстежити.

Крім того, зробити повну оцінку ситуації із допомогою завадили і інші наслідки окупації, адже велика кількість тих, хто був суб'єктами отримання і ретрансляції допомоги на початку вторгнення, до цього часу покинули тимчасово окуповані регіони України.

Нам не відомі випадки отримання наданої допомоги особами, які пішли на співпрацю з окупаційною владою. Нами оцінено як неприпустимий ризик контакти із установами ПЗФ, про керівників яких відомі випадки співпраці із окупаційною владою.

Менше з тим, нами було визначено наступний алгоритм роботи.

Окрім власних нотаток авторів, що були зроблені за весь час повномасштабного вторгнення, було визначено перелік всіх установ ПЗФ, що потенційно потребували допомоги і отримували (могли отримувати) допомогу (зазначено у додатку 1); перелік всіх українських громадських організацій і фондів, що протягом

1 Дане питання більше стосується питання порушення прав людини, а не нинішнього дослідження, проте дійсно, у першій половині 2022 року на тимчасово окупованих територіях були непоодинокі випадки «полювання» на працівників національних парків, пошуки їх за списками, викраденими у адміністраціях тощо. Причиною такого переслідування був сам факт працевлаштування людей в установі, що містить в назві слово «національний», що прирівнювалось російськими ідеологами до визнання таких людей «українськими нацистами».

цих двох років хоча б раз публічно фігурували як суб'єкт надання / ретрансляції допомоги (перелік громадських організацій та фондів надано у розділі «Донори постраждалих установ ПЗФ»); всіх громадських організацій, що мають серед основних напрямків роботи питання природно-заповідного фонду. Для проведення дослідження нами було опитано 17 установ ПЗФ (перелік відображено у додатку 2) шляхом проведення анкетування через форму Google та отримано відповіді від 11 із них.

Форма Google надсилалася тим установам ПЗФ, керівники яких за час повномасштабного вторгнення взаємодіяли з організаціями на підконтрольній Україні території. Опитування проведено у жовтні-листопаді 2023 року.

Серед опитаних установ ті, територія яких окупована на даний час, деокуповані, установи, які перебувають у зоні бойових дій, та ті, територія яких постраждала від обстрілів. Для установ, які не мали змоги надати відповіді, користуючись формою Google, проведено інтерв'ювання, відповідно до запитань у формі Google, у телефонному режимі з їх директорами. Результати опитування відображені у звіті у формі діаграм.

Так, за результатами опитування нами отримано дані про типи допомоги, яка надавалась установам ПЗФ та надавачів допомоги. Завдяки результатам опитування отримано дані про допомогу установам ПЗФ від організацій, інформація про які була відсутня в українському інфопросторі. Окрім того, отримано інформацію про потреби установ ПЗФ, які постраждали від повномасштабного вторгнення.

При формуванні звіту використано власні матеріали авторів дослідження щодо потреб установ ПЗФ та їх забезпечення, проведено консультації із громадськими організаціями, які надавали допомогу установам ПЗФ. Консультації із громадськими організаціями та благодійниками проводились індивідуально, залежно від обсягу їхнього долучення. Так, в частині випадків, участь опитаних організацій полягала лише у переказі внесків (часто разовому), або ж організації організували власні кампанії допомоги, створювали окремі збори внесків та публічні звіти.

Авторський колектив сформований з суб'єкта координації фінансової допомоги, суб'єкта координації гуманітарної допомоги та власне очільника окупованої установи природно-заповідного фонду, що зміг організувати отримання допомоги на тимчасово окупованій території.

Допомога установам ПЗФ в зоні активних бойових дій та в окупації

Території ПЗФ, що постраждали від повномасштабної війни в Україні

За офіційними даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, воєнні дії охопили 900 об'єктів ПЗФ площею 1,24 млн га, що становить близько третини площі ПЗФ України². За оцінками громадської організації «Українська природоохоронна група» (UNCG), до територій, постраждалих під час повномасштабної війни, слід віднести 44% площі ПЗФ найвищих категорій охорони (біосферні та природні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки)³. Свою увагу ми зосереджуємо на 22 об'єктах ПЗФ, що потрапили до числа постраждалих, управління якими здійснюється спеціальними адміністраціями. Тобто, ми вивчали історії допомоги постраждалим установам ПЗФ (3 біосферні заповідники, 4 природні заповідники та 15 національних природних парків), причини чого будуть пояснені далі. Частина із цих установ ПЗФ на даний час знаходиться під контролем України (в тому числі після звільнення), однак під окупацією залишаються 8 установ природно-

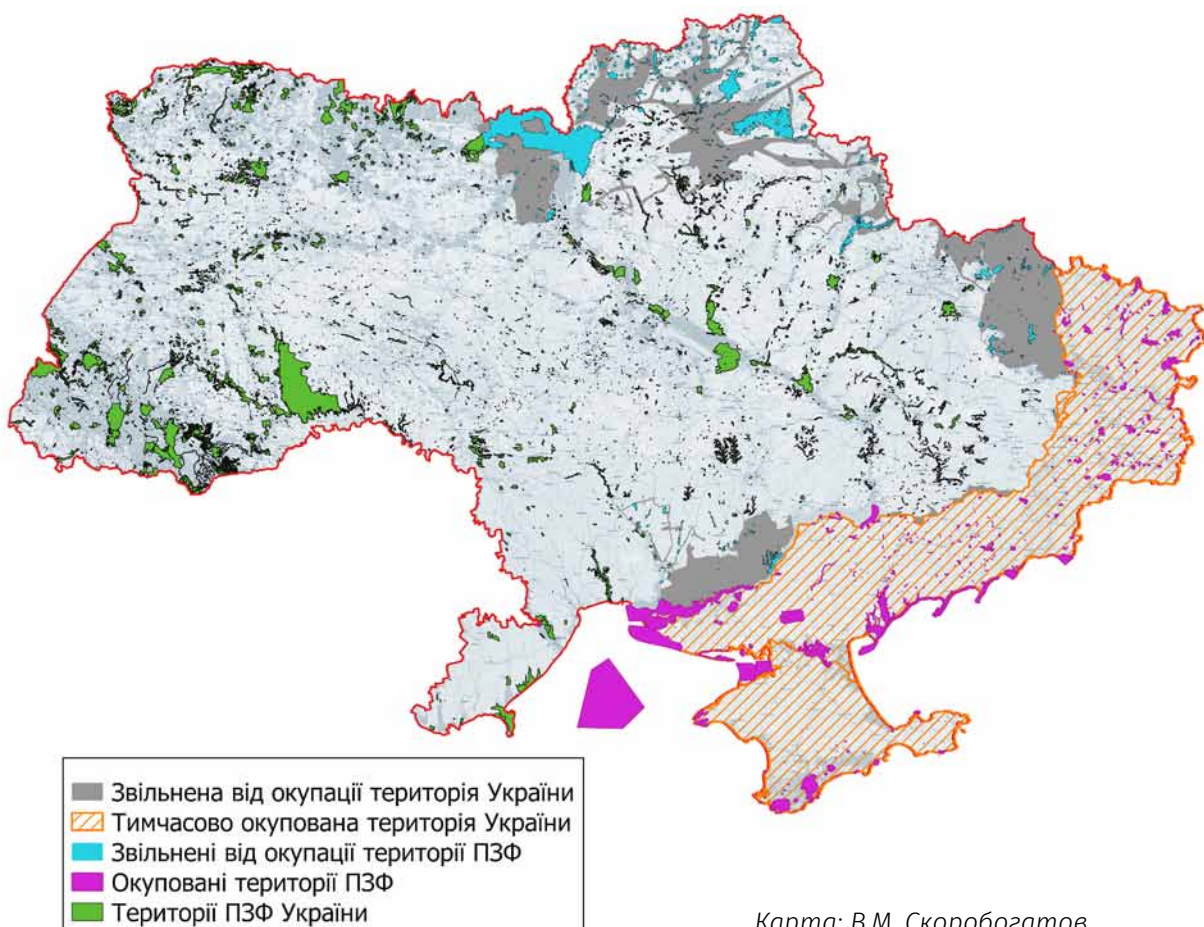
2 Інформація про наслідки для довкілля від російської агресії в Україні 24 лютого – 18 березня 2022 року [Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, веб-копія 21.03.2022] – <https://web.archive.org/web/20230207081152/https://mepr.gov.ua/news/39062.html>

3 44% найцінніших природних територій охоплені війною [Українська природоохоронна група, 22-03-2022] – <https://uncg.org.ua/44-pzf>

заповідного фонду: Біосферний заповідник «Асканія-Нова» імені Ф. Е. Фальц-Фейна, Чорноморський біосферний заповідник (Херсонська обл.), Луганський природний заповідник (Луганська обл.), Український степовий природний заповідник (частково), Національний природний парк (НПП) «Меотида» (Донецька обл.), Азово-Сиваський НПП, Джарилгацький НПП, НПП «Олешківські піски» (Херсонська обл.) та Приазовський НПП (Запорізька обл.).

Окремі установи ПЗФ зазнали впливу окупації власної території ще у 2014 році. Так, у Донецькій області відділення Українського Степового природного заповідника «Крейдова флора» було тимчасово окуповане і після 4 місяців бойових дій – опинилось на звільненій території, а НПП «Меотида» був розділений на окуповану і підконтрольну частини і змушений був релокувати спеціальну адміністрацію. Окупованими залишаються також всі установи ПЗФ, розташовані у анексованому Криму.

Карта: В.М. Скоробогатов

Використання росією антиукраїнських пропагандистських меседжів стало причиною того, що українські території ПЗФ зазнавали впливу як безпосередньо (від військових дій), так і опосередковано. Однією з цілеспрямованих дій відносно українських ПЗФ, до яких вдавалась росія з перших днів вторгнення, стало втягування їх у павутиння політичної пропаганди. Зокрема, у хвилі антиукраїнської пропаганди початку 2022 року активно використовувались посили щодо «американських біолабораторій»⁴, які на думку пропагандистів «заражали орієнтованими на етнічних росіян патогенами» мігруючих птахів у Чорноморському БЗ та БЗ «Асканія-Нова»⁵ та відпускали птахів переносити вигадані «патогени» на територію росії.

Різноманіття впливів і наслідків для постраждалих ПЗФ виявилось досить широким – від припинення та скорочення державного фінансування установ на окупованих територіях, до фізичного знищення екосистем на територіях ПЗФ, руйнування спеціальних адміністрацій і викрадення та навіть вбивства працівників ПЗФ.

В усіх випадках значні пошкодження ПЗФ відбувались як наслідок того, що бойові дії відбувались територіально там, де розміщені території ПЗФ, а не тому що вони там розміщені. Наприклад, бої за села Білогорівка та Богородичне, а також міста Святогірськ і Лиман (Донецька обл.) майже повністю проходили на території національного природного парку «Святі Гори», оскільки перелічені населені пункти буквально оточені ним⁶. Бої, що повністю зруйнували села Закітне, Озерне (Донецька обл.), відбувались на території Українського степового природного заповідника (Відділення «Крейдова флора»). Особливо цінні території цих двох об'єктів ПЗФ мають природоохоронний статус із 1927 року і до повномасштабного вторгнення у 2022 році ніколи раніше не мали значних пошкоджень території.

Іншим прикладом є національні природні парки «Кам'янська Січ» та «Великий Луг», територія яких була осушена внаслідок російського теракту 6 червня на греблі Каховської ГЕС, а також НПП «Нижньодніпровський», вся територія якого була буквально змита водами Каховського водосховища в перші ж години після теракту⁷. Як мертвих, так і живих тварин саме з цього національного парку викидало згодом на морські береги Одеської області⁸.

4 Environmental fakes: How false environmental news is used in the information war [Ukraine War Environmental Consequences Work Group, 21.04.2023] – <https://uwecworkgroup.info/environmental-fakes-how-false-environmental-news-is-used-in-the-information-war>

5 Подопытных птиц из Херсонского заповедника отловили на территории России [РИА Новости, веб-копія 10.03.2022] – <http://web.archive.org/web/20220310141035/https://ria.ru/20220310/issledovaniya-1777510696.html>

6 За даними Міндовкілля пошкоджено до 80% території НПП «Святі Гори»: Драпалюк А. Загиблі співробітники та знищене майно. Як пережив окупацію нацпарк «Святі Гори» [2022] – <https://wownature.in.ua/zahyblispivrobitnyky-ta-znyshchene-mayno-yak-perezhyv-okupatsiiu-natspark-sviati-hory>

7 Мойсієнко І.І., Ходосовцев О.Є., Василюк О.В., Пархоменко В.В., Русін М.Ю., Вітер С.Г., Куземко А.А., Драпалюк А.М., Біатов А.П., Садогурська С.С., Марущак О.Ю., Некрасова О.Д., Вашеняк Ю.А., Варуха А.В., Куцоконь Ю.К., Безсмертна О.А., Сіренко І.П., Артамонов В.А., Філюта К.О. Наслідки російського теракту на Каховській ГЕС для дикої природи. Традиції заповідної справи, сучасні проблеми збереження та повоєнного відновлення територій природно-заповідного фонду : збірка наукових праць / за ред. В. В. Шаповала. Чернівці : Друк Арт, 2023. С.144-151. (https://uncg.org.ua/wp-content/uploads/2023/10/tradyciyi-2023_compressed.pdf)

8 Хроніка воєнних злочинів росії проти довкілля України: Одещина, червень 2023 [ГО «Зелений лист», 16.07.2023] – <https://zeleniy-list.od.ua/hronika-voennyih-zlochyiv-rosiyi-proty-dovkillya-ukrayiny-odeshhyna-cherven-2023/> ; Смагіна А. Як на Одещині рятували червонокнижних земноводних після підриву Каховської ГЕС [Рубрика, 29.11.2023] – <https://rubryka.com/article/yak-ryatuvaly-zemnovodnyh>

Нарешті, власне початок повномасштабного вторгнення росії відбувся шляхом заходу великої кількості військового контингенту рф (до 7 000 одиниць техніки)⁹ в Україну з території Республіки Білорусь. Територія, на яку було депортовано до 30 000 осіб російських військових¹⁰, є територією Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника. Тривале базування особового складу військових підрозділів рф поряд з найбільш зараженою радіацією частиною Зони відчуження ЧАЕС¹¹ («рудий ліс»¹²) говорить про те, що під час планування військової операції в Україні, росія ігнорувала не лише природоохоронний статус територій, а і дійсно небезпечно для життя самих солдатів радіаційну загрозу.

Вже у 2023 році рф оголосила про те, що включає окуповані українські установи ПЗФ до своєї державної системи. 20 березня 2023 року росією було оголошено про створення на місці деяких окупованих українських заповідників і національних парків нових установ, що підпорядковуються державним органам рф та «призначено» російських директорів-гауляйтерів. Юридична анексія установ ПЗФ¹³ охопила всі окуповані регіони. Це стосується також і Біосферного заповідника «Асканія-Нова», який на чолі з проукраїнським керівництвом протягом року був найяскравішим прикладом успішної допомоги в умовах військової окупації¹⁴ (детальніше про це – у case study в кінці розділу).

Основні проблеми, з якими зіштовхнулись ПЗФ в зоні активних бойових дій та окупації

Ситуація, у якій опинилася наша країна, є безпрецедентною для сучасного світу. Ворог вдається до абсолютно нелюдських заходів як в умовах окупації, так і в зоні бойових дій. Українськими установами ПЗФ не готувалося та не розглядалося перебування та робота в умовах військової окупації збройними силами країни-агресора. В той же час, частина із окупованих територій, де це залишалось можливим, продовжувала виконувати свої завдання. Установи ПЗФ буквально приймали рішення щодо подальших своїх дій, виходячи із ситуації на лінії фронту.

9 Greenpeace at Chernobyl Exclusion Zone (Photos & Videos) [<https://media.greenpeace.org/>, 19.07.2022] – <https://media.greenpeace.org/collection/27MDHUU08ZB>

10 TomCooperfacebookpost[26.02.2022]–<https://www.facebook.com/keksifarm.hayday/posts/3090177837919441>

11 Chernobyl Study [<https://greenpeace.at/>, 18.07.2022] – <https://www.greenpeace.de/publikationen/20220718-greenpeace-mis-chnobyl-study.pdf> ; Greenpeace survey and investigation inside Chernobyl Exclusion Zone challenges IAEA on radiation levels [<https://greenpeace.at/>, 20.07.2022] – <https://greenpeace.at/cee-press-hub/greenpeace-survey-and-investigation-inside-chnobyl-exclusion-zone-challenges-iaea-on-radiation-levels/>

12 Рудий ліс [<https://uk.wikipedia.org/>, 21/05.2023] – <https://uk.wikipedia.org/w/index.php?curid=843207>

13 В Запорозьке національные парки получают статус федеральных после определения их границ [EurAsia Daily, 11.01.2024] – <https://eadaily.com/ru/news/2024/01/11/v-zaporozhe-nacionalnye-parki-poluchat-status-federalnyh-posle-opredeleniya-ih-granic>

14 Василюк О. Біосферний заповідник «Асканія-Нова» захоплений окупантами [Ukraine War Environmental Consequences Work Group, 10.04.2023] – <https://uwecworkgroup.info/uk/askania-nova-biosphere-reserve-captured-by-invaders>

З моменту окупації своєї території установи ПЗФ зіштовхнулись з рядом проблем, серед яких ми виділили проблеми, характерні саме для установ ПЗФ, що мають спеціальні адміністрації, штат та налагоджену систему управління:

- 1. Втрата контролю над дотриманням режиму території ПЗФ** (в тому числі через замінування). Тобто установи ПЗФ втратили можливість виконувати переважну більшість своїх задач, передбачених статутними рамками та *проектom організації* – документом, у якому визначено та обґрунтовано заходи, які необхідно здійснити на території ПЗФ
- 2. Знищення та розкрадання майна установ ПЗФ (автотехніки, агротехніки, човнів, комп'ютерного обладнання, меблевої техніки, обладнання для наукових досліджень тощо), руйнування офісів та візит-центрів установ** (адміністративні будівлі були зруйновані у НПП Кам'янська Січ, НПП Деснянського-Старогутський, НПП Дворічанський та Чорноморському біосферному заповіднику, розграбовані – у всіх інших установах, що перебувають або перебували у окупації).
- 3. Знищення або викрадення документації та наукових надбань установ ПЗФ** (наприклад архіви, гербарії та колекції Українського степового природного заповідника були спалені окупантами з метою обігріву взимку, а музей і офіс Чорноморського біосферного заповідника з усіма колекціями, щоденниками та науковими напрацюваннями за період 1927-2023 років були знищені внаслідок затоплення після підриву росіянами дамби Каховського водосховища 06.06.2023).
- 4. Відсутність фінансової підтримки діяльності установ ПЗФ** для тих територій, де було можливим здійснення своєї діяльності в умовах окупації (поточних видатків на корми, пальне, комплектуючі тощо). В цілому, невизначеність з фінансуванням стала вагомим демотивуючим фактором для багатьох працівників установ ПЗФ, що фактично відчули себе кинутими напризволяще.
- 5. Гуманітарна криза.** Стан гуманітарної кризи виник на більшості територій, які були окуповані або опинились в зоні активних бойових дій з перших днів повномасштабного вторгнення (неможливість купувати їжу та медикаменти; відсутність електроенергії, опалення та водопостачання у холодну пору року; відсутність зв'язку, повна відірваність від ресурсів; неможливість використовувати національну українську валюту (в т.ч. через банківські картки); пограбування, випадки насилля; ризик загинути в умовах обстрілів та безпосереднє руйнування житла¹⁵).

Крім того, менш системними, проте в окремих випадках дуже відчутними, були такі проблеми, як порушення транспортної логістики, неможливість виїхати з окупованої території, тотальні перевірки окупантами, деморалізація та залякування співробітників (в тому числі викрадення¹⁶ та застосування тортур, пере-

15 Бірюкова Н. Я вижив під час удару росії по моему будинку в Озерному. Але мій біль зараз – це «Крейдова флора» [Свої, 8.09.2022] – <https://svoi.city/articles/233193/sergij-limanskij>

16 Загарбники викрали егера Чорноморського біосферного заповідника [Укрінформ, 12.07.2022] – <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3527407-zagarniki-vikrali-egera-cornomorskogo-biosfernogo-zapovidnika.html>

слідування керівників установ ПЗФ та примушування їх до колаборації). Відомі також випадки, коли після викрадення російськими військовими працівники установ ПЗФ були вбиті або пропали безвісти¹⁷.

Крім переліченого є і багато інших проблем, прямо і опосередковано пов'язаних із військовою окупацією, проте всі вони є наслідками або безпосередньо воєнних дій, або неможливості виконання установою ПЗФ функцій управління і охорони території в умовах окупації або воєнних дій. До таких проблем можна віднести базування особового складу та військової техніки безпосередньо на території ПЗФ, безпосереднє ведення бойових дій на території (пошкодження вибухами боєприпасів, проїздом техніки, будівництвом інженерно-фортифікаційних споруд), регулярні прольоти російської авіації, пожежі у екосистемах, рубки в лісах, забруднення екосистем (хімічними продуктами вибухів, внаслідок горіння уражених обстрілами об'єктів, а також внаслідок знищення військової техніки), засмічення місць постійного базування особового складу; поширення в природу покинутих хатніх тварин; загроза загибелі тварин від мін та розлякування у сезон розмноження, поширення чужорідних видів рослин на пошкоджених ділянках екосистем.

Для установ ПЗФ, що утримували тварин у зоопарках, розплідниках або реабілітаційних центрах, виникли проблеми з їх утриманням: неможливість евакуації як тварин, так і працівників, що їх доглядають, закупити корми та медикаменти; розлякування; руйнування вольєрів тощо.

Дії держави

Питання щодо підготовки до роботи в умовах воєнного стану обговорювалося централізовано із керівниками установ ПЗФ на відповідних зустрічах. Були сформовані відповідні системи оповіщення керівників та працівників установ. В той же час, питання щодо евакуації працівників установи, установчих документів, обладнання, наукових матеріалів, архівів тощо, а також діяльності в умовах окупації не розглядалося на центральному рівні.

Також варто звернути увагу, що за декілька днів до повномасштабного вторгнення російської федерації керівникам спеціальних адміністрацій установ ПЗФ було дано усне доручення керівництвом Міндовккілля не створювати паніки, заспокоїти населення та повідомлено, що загрози російського вторгнення немає.

У зв'язку з цим установи природно-заповідного фонду не були у повній мірі підготовлені до повномасштабного вторгнення. Оперативне вирішення окремих

17 Науковці національного парку, що під обстрілами, знайшли новий вид водорості, непридатний для України [<https://wownature.in.ua/>, 2023] – <https://wownature.in.ua/u-berezni-vykraly-odnoho-pratsivnyka-mynulohotyzhnia-shche-odnoho-iak-pratsiuie-natsionalnyy-pryroodnyy-park-biloberezhzhia-sviatoslava-pid-chas-viyny; Znikli-na-Kinburnskiy-kosi: rosiyski-viyskovi-vikradaly-cholovikiv, ih-dosi-shukayut> [Медійна ініціатива за права людини, 13.10.2022] – https://mip.org.ua/znykli-na-kinburnskij-kosi-rosiyski-viyskovi-vikradaly-cholovikiv-yih-dosi-shukayut/?fbclid=IwAR2bwaygc6Me2zExfP4vprPzOb9yUVEEs26ehnGmcGeqK-D1x_2-DctLjyB4; Бережанський І. Російські окупанти викрадають єгерів на Херсонщині [ТЧН, 27.09.2022] – <https://tsn.ua/ukrayina/rosiyski-okupanti-vikradayut-yegeriv-na-hersonschini-2167204.html>

проблем установ ПЗФ в умовах окупації, що перелічені нами вище, могло бути здійснене в разі прийняття управлінських рішень на рівні держави. Серед основних пріоритетів у перші тижні повномасштабного вторгнення (лютий-березень 2022 року) було визначено безпеку працівників установ ПЗФ, підтримання діяльності установ ПЗФ, збереження та вивезення установчих документів, фіксація злочинів проти довкілля. З перших днів повномасштабного вторгнення розпочав свою роботу Оперативний штаб при Міністерстві захисту довкілля та природних ресурсів України, завданням якого був збір та узагальнення інформації про шкоду для довкілля, підпорядкованих організацій та штатних працівників, нанесену окупантами. Зокрема, Міндовкілля публікувало щотижневі дайджести¹⁸ українською та англійською мовою, що включали відомості про шкоду установам ПЗФ. Результати такого моніторингу на той час відображалися у щоденних зведеннях Уряду. Окрім того, інформація про поточну ситуацію в установах давала можливість більш аргументовано надавати рекомендації щодо подальших дій або ж у забезпеченні допомоги.

На центральному рівні постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326 затверджено Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, серед яких і збитки, що завдані територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок пошкодження чи знищення природних комплексів та об'єктів в їх межах, та визначено відповідальні органи за розроблення методик оцінки такої шкоди.

Рішення про скорочення фінансування установ ПЗФ, які знаходилися в окупації, спричинено комплексом факторів, серед яких характер ведення бойових дій, доступ до фінансових рахунків установ, можливість офіційної та прозорої звітності за використані кошти, цільове їх використання. Необхідно розуміти, що фінансування діяльності установ природно-заповідного фонду здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України відповідно до статті 46 Закону України «Про природно-заповідний фонд України». Логіка цього рішення базувалась на тому, що під обстрілами і тим більше в окупації, або на замінованих територіях виконання покладених на установи ПЗФ завдань неможливо.

Саме тому держава повинна була вжити системних заходів, які б попередили та протидіяли руху державних коштів, які могли б використовуватися окупантами (у разі заволодіння) для вчинення злочинів, в тому числі і проти довкілля, на території України.

Крім того, недоступними установам ПЗФ стали і власні кошти, накопичені на їхніх рахунках від рекреаційної діяльності за період до повномасштабного вторгнення. Також установи не могли використовувати власні реєстраційні рахунки для поточних благодійних надходжень, оскільки Державна казначейська служба не обслуговувала поточні видатки та закупівлі тощо.

Так, зменшення та затримки з державним фінансуванням діяльності установ ПЗФ (в першу чергу виплата заробітної плати), а також блокування рахунків

¹⁸ Дайджест ключових наслідків російської агресії для українського довкілля
[<https://mepr.gov.ua/?s=Дайджест+ключових+наслідків+російської+агресії+для+українського+довкілля>]

з власними коштами установ посилили гуманітарні проблеми як працівників, так і установ ПЗФ на окупованих територіях.

Враховуючи, що державні інституції залишалися основним засобом комунікації та інформування про поточний стан справ на окупованих територіях, та маючи доступ до організації централізованого збору інформації про потреби постраждалих установ ПЗФ, держава не налагодила системну співпрацю з волонтерами та громадськими організаціями в частині інформування про критичні потреби таких установ ПЗФ та їх колективів. Забезпечення таких потреб відбувалося без централізованої координації спільних дій з додатковим витрачанням часу на збір даних про потреби та їх узагальнення, побудову логістики з доставки самостійно волонтерськими ініціативами та громадськими організаціями.

Чим і як допомагали громадські організації? Чому допомога можлива лише установам, а не територіям ПЗФ як таким?

Першим досвідом допомоги постраждалим від російської агресії установами ПЗФ став саме досвід допомоги постраждалим у 2014 році установам ПЗФ, але він є цілковито іншим, адже на той час не був пов'язаний з жодними ризиками як для учасників процесу надання допомоги.

Зародження волонтерського руху для допомоги постраждалим установам ПЗФ розпочалося після того, як працівники НПП «Меотида» виїхали з окупованого м. Новоазовська на підконтрольну Україні територію, новий офіс парку був створений у м. Урзуф. Проте, це було просто приміщення, надане містом, яке при цьому не було абсолютно придатним для роботи. Працівники НПП самостійно зробили ремонт і у листопаді 2015 року з ініціативи міжнародної благодійної організації «Екологія-Право-Людина» (ЕПЛ) київські волонтери зібрали великий обсяг офісної техніки. За рахунок особистого внеску канадської екологині Тані Річардсон (про неї також буде згадано далі), було закуплено 12 комплектів офісних меблів. В результаті за 1 день нове приміщення НПП було обладнане офісною технікою. Лише у 2018 році НПП отримав державні кошти для купівлі власного приміщення на підконтрольній Україні території, тож така допомога була вкрай своєчасна і важлива.

Втім, аналізуючи цю ініціативу тепер, ми можемо припускати, що тоді передусім спрацювала ідея того, що волонтери особисто відвезуть зібране обладнання до НПП. Тож такі акції з 2015 року (наприклад також допомога РЛП «Краматорський»), ґрунтувались на тому, що волонтери їдуть допомагати установі разом із «подарунками» і мали більш інформаційний та мотиваційний зміст для залучення коштів, ніж досвід 2022-2023 років, який аналізується нами у цьому дослідженні, коли головною метою діяльності було оперативне акумулювання значних коштів та створення алгоритму передачі їх на користь постраждалим установам ПЗФ.

Також варто додати, що у 2014-2017 роках відбулись круглі столи, виставки¹⁹ і інші просвітницькі заходи щоб допомогти популяризувати постраждалі установи ПЗФ. Лідером в цій діяльності були екологи ЕПЛ. Особливо серед заходів варто відзначити те, що під час міжнародного фестивалю документального кіно на захист прав людини DocuDays 28 березня 2017 року відбувся круглий стіл на підтримку окупованих установ ПЗФ з участю директора НПП «Меотида» Надії Долгової та завідуючого відділенням Українського степового заповідника «Кам'яні могили» Віктора Сіренка²⁰. Творча група «B Wild» підготувала три відеоролики про НПП «Меотида», які були передані національному парку та оприлюднені в інтернеті²¹.

Повномасштабне вторгнення росії на територію України у 2022 році збільшило підтримку діяльності установ ПЗФ, до якої долучилися громадські організації та громадяни з України та інших держав. Громадським організаціям також вперше довелось шукати можливості надавати допомогу, адже попри досвід волонтерства в українських природоохоронних територіях, знань як допомагати в зоні бойових дій і на окупованих територіях ні в кого не було. Способи допомогти слід було шукати такі, що не потребуватимуть фізичного відвідування постраждалих установ. Інакше кажучи, привезти на окуповану територію генератори, корми, медикаменти і продукти було практично неможливо²². Тому основними формами допомоги стали фінансова допомога (у період, поки на окупованих територіях можна було користуватись національною валютою) та допомога працівникам установ ПЗФ, що змогли виїхати з окупованої території (пошук житла, фінансова допомога у перший період після виїзду на підконтрольну Україні територію, працевлаштування). Зі сказаного зрозуміло, що можливості фінансової допомоги були тимчасовими і досвід, отриманий за період існування цієї можливості, став унікальним. Після захоплення росіянами адміністрацій установ ПЗФ у березні 2023 року, будь-яка фінансова підтримка стала неможливою через ризики фінансування колаборантів (тим більше ці події призвели до виїзду з окупованих територій переважної більшості науковців і керівників установ ПЗФ, на чіємую героїзмі забезпечувалось існування установ ПЗФ в окупації). Тож досвід фінансової допомоги тимчасово окупованим установам ПЗФ в умовах окупації на цей час є кінцевим і аналізується нами в ретроспективі.

Переважна більшість бажаючих допомогти не мала власних можливостей переведення коштів безпосередньо працівникам установ ПЗФ (лише так певний час можливо було переказати кошти на тимчасово окуповану територію), не мали оперативного контакту, а часто і розуміння ситуації (зокрема багато іноземних

19 Круглий стіл на підтримку національного парку «Меотида» [Екологія-Право-Людина, 12.07.2017] – <https://epL.org.ua/announces/7469>

20 DOCUDAYS UA: права людини та довкілля. 23 березня 2017 [Екологія-Право-Людина, 23.03.2017] – <https://epL.org.ua/announces/docudays-ua-prava-lyudyny-ta-dovkillya>

21 Seaside Steppe National parks in Ukraine [B Wild, 2017] – https://www.youtube.com/playlist?list=PL0CApeiBz15_IPp_uZrM4r-100jicCE6b

22 Як виняток, ми маємо інформацію що принаймні в одному національному парку працівники на час окупації змогли домовитись на російських блокпостах, що вони дозволять провести гуманітарні товари для постраждалих місцевих жителів. Проте складність і більш ніж неофіційний характер такої доставки допомоги не дозволяє нам володіти більш детальною інформацією про такі випадки.

донаторів прагнули самостійно везти гуманітарні товари або шукали «перевізників», не розуміючи що це фізично неможливо реалізувати). Тому для більшості стало зручніше переказувати кошти громадським організаціям, яким вони довіряють, з метою використання їх для допомоги установам ПЗФ. Допомога забезпечувалась в більшості випадків шляхом акумулювання громадськими організаціями коштів та оплати послуг та товарів українським підприємствам та підприємцям, що також опинились в окупації. Наприклад, постачальник зерна, пального або будівельних матеріалів має склади продукції, що залишились також на окупованих територіях і можуть бути найближчим часом розграбовані окупантами. Тож для установи ПЗФ і підприємця складається ідеальна ситуація, коли донати використовуються для оплати товарів на підконтрольній території, а з окупованого складу до окупованої установи ПЗФ завозяться корми, матеріали або інвентар для забезпечення невідкладних потреб.

Зображення інформаційної кампанії про підтримку установ ПЗФ.
Розроблено wownature.in.ua

Маємо визнати, що найбільший резонанс протягом всієї кампанії підтримки установ ПЗФ викликав Біосферний заповідник «Асканія-Нова» імені Ф. Е. Фальц-Фейна (далі – БЗ «Асканія-Нова»), що повністю опинився в окупації, включно з 3500 утримуваними в напіввільних умовах акліматизованими тваринами (копитними і птахами) з усього світу. Саме для допомоги цьому заповіднику було оприлюднено на його офіційних ресурсах інструкцію з допомоги в умовах окупації через донати на рахунок громадської організації «Українська природоохоронна група» (UNCG). Результати такої допомоги описано у наступному розділі.

Що стосується установ ПЗФ, які перебували у зоні ведення активних воєнних дій, але не були окуповані, то фінансування їм допомоги за участю громадськості в першу чергу було орієнтоване на забезпечення їх першочергових потреб. Для деяких установ – це пожежне обладнання, генератори, паливно-мастильні матеріали. Для інших – це подолання наслідків гуманітарної кризи та руйнувань.

В даній ситуації механізм надання допомоги був зовсім інший, адже можливими були закупки товарів на підконтрольній території і безпосереднє транспортування їх до постраждалих територій. Звісно, складність в даному випадку полягала переважно у логістиці доставки. Зокрема закуплялися та передавалися у терміновому порядку ранцеві вогнегасники, термостійкий захисний одяг, помпи для перекачування води та інше обладнання для швидкої та ефективної роботи з гасіння пожеж, які виникали внаслідок обстрілів, термінали Starlink разом із генераторами, щоб забезпечити зв'язок працівників та для передачі оперативної інформації.

Окремим напрямом допомоги установам ПЗФ в окупації та зоні активних бойових дій стала адресна допомога конкретним природоохоронцям та працівникам установ, яка організовувалась іншими природоохоронцями. Так, за рахунок адресних і точкових зборів забезпечувалися потреби в одиничних кількостях захисного спорядження (бронежилети), медикаментах, пальному для працівників державної служби охорони природно-заповідного фонду, які залишалися на цих територіях для допомоги військовим або ж реагування на надзвичайні ситуації.

Територія Біосферного заповідника «Асканія-Нова» у 2022 році, під час окупації. Фото з архіву заповідника.

Case study – допомога Біосферному заповіднику «Асканія-Нова»

Широкого висвітлення набрала інформаційна кампанія з допомоги Біосферному заповіднику «Асканія-Нова» імені Ф. Е. Фальц-Фейна. Фактично, саме увага до цього біосферного заповідника від початку і щонайменше до кінця 2023 року створила обличчя всієї компанії благодійної допомоги установам ПЗФ в окупації.

Дійсно, заповідник є найдавнішим і найвідомішим в Україні, в ньому утримується велика кількість тварин, що потребують постійного догляду.

Останній фактор створив додаткову важливу обставину, адже саме цей біосферний заповідник не може залишитись без працівників, оскільки вони постійно мають забезпечувати догляд за тваринами та насадженнями дендропарку. Крім того, факт наявності крупних впізнаваних тварин, що потребують допомоги, значно посилив успішність компанії, адже «допомогти тваринам» – більш зрозумілий посил для пересічного доброзичника, аніж допомога інституційній міцності державної установи.

Враховуючи абсолютне домінування БЗ «Асканія-Нова» у історії із громадською підтримкою установ ПЗФ в умовах окупації, а також нашу залученість та детальну поінформованість про ситуацію в описаний період, вважаємо за необхідне ґрунтовно описати ситуацію із забезпеченням, що склалась в ньому. Також деталізація, до якої ми вдаємось нижче, потрібна для розуміння складності потреб, які необхідно було забезпечувати для підтримання роботи БЗ «Асканія-Нова». Для прикладу, більшість благодійників, з якими відбувались переговори напередодні перерахування внесків, уявляли, що єдиною потребою є корми для тварин і не були готові думати про підтримку заповідника ніяк, окрім як у формі закупки кормів або евакуації тварин.

Потребує детального пояснення і те, яким чином БЗ «Асканія-Нова» понад рік пропрацював з українською адміністрацією в умовах окупації, не втрачаючи юридичного статусу (фактично перебуваючи в стані «острова України»²³ на окупованій території), та яким чином вдалось забезпечити його повноцінну роботу з залученням благодійників з усього світу.

З перших годин вторгнення російських військ в Україну 24 лютого 2022 року Асканія-Нова опинилась у зоні тимчасової окупації. Активні бойові дії територію БЗ «Асканія-Нова» фактично оминули, хоча в подальшому були поодинокі падіння авіабомб з російських літаків та влучання по російських військових цілях високоточним озброєнням ЗСУ. Низка факторів призвели до неодноразових загорянь на території заповідника²⁴. Проте, його стан од-

23 Герасим А. Заповідник «Асканія-Нова» рік проіснував в окупації як українська установа. Як це вдалося [texty.org.ua, 31.03.2023] – <https://texty.org.ua/articles/109317/zapovidnyk-askaniya-nova-rik-proisnuvav-v-okupaciyi-yak-ukrayinska-ustanova-yak-ce-vdalosya>

24 Шаповал В.В., Біатов А.П., Вас илюк О.В. Пожежі в біосферному заповіднику «Асканія-нова» в період російської окупації. Збереження біологічного та ландшафтного різноманіття на природно-заповідних територіях (Матеріали конференції, присвяченої 100-річчю Канівського природного заповідника). Чернівці «Друк Арт», 2023. С. 172-180.

Територія біосферного заповідника «Асканія-Нова» у 2022 році, під час окупації. Фото з архіву заповідника.

наково залишається найкращим з-поміж усіх установ ПЗФ, що потрапили під окупацію. Максимально детально хроніки першого року окупації висвітлені у розгорнутій статті директора БЗ «Асканія-Нова» В.В. Шаповала²⁵.

Продовж усього 2022 року установа функціонувала у режимі, спроможному забезпечити моніторинг охоронної території, утримання самотутніх історичних колекцій та ведення науково-дослідної роботи (згідно з наказом директора БЗ № 89 від 28 лютого 2022 року «Про організацію роботи БЗ «Аска-

²⁵ Шаповал В.В. Біосферний заповідник «Асканія-Нова» імені Ф.Е. Фальц-Фейна: хроніка подій окупації // Традиції заповідної справи, сучасні проблеми збереження та повоєнного відновлення територій природно-заповідного фонду : збірка наукових праць за матеріалами всеукраїнського круглого столу, присвяченого 160-й річниці із дня народження Фрідріха Фальц-Фейна, вченого у галузях акліматизації, тваринництва, рослинництва, заповідної справи, природокористування (8 квітня 2023 р., Екологічна дослідницька станція «Глибокі Балики», с. Балико-Щучинка) / за ред. В. В. Шаповала. – Чернівці : Друк Арт, 2023. С.207-230.

нія-Нова» у воєнний час»). З метою упередження мародерства було введено цілодобове чергування за графіком та додатково залучено до чергувань працівників виробничих підрозділів. Передбачено дистанційний режим роботи працівників, яких не задіяно безпосередньо у заходах із забезпечення функціонування об'єктів інфраструктури (з визначенням обсягу робіт та формою звітності).

Утримання БЗ «Асканія-Нова» з його історично усталеною інфраструктурою кардинально відрізняється від інших об'єктів ПЗФ України через поєднання природних екосистем цілинного степу зі штучними екосистемами дендрологічного парку на зрошенні та зоопарку з напіввільним утриманням диких копитних. При цьому, утримання штучних колекцій потребує значних матеріальних витрат та людського ресурсу, без найменшої змоги призупинити процес догляду або покласти на спонтанний хід подій. Загальна чисельність колекції²⁶ тварин зоопарку за результатами інвентаризації станом на 1 січня 2022 р. склала 3597 особин (із них 1623 копитних), у тому числі види, занесені до Червоної книги України та міжнародних природоохоронних переліків. Зрозуміло, що БЗ «Асканія-Нова» мав певний «запас міцності» напередодні вторгнення, проте за виміром мирного часу розраховував на плани поетапних придбань, відтак накопичені матеріальні ресурси (у першу чергу корми і пальне) були достатньо обмежені.

Критичною проблемою стали концентровані корми, оскільки саме на кінець лютого (коли відбулась окупація) припали завершальні стадії тендерних закупівель зернових, які зірвались внаслідок окупації регіону.

Транспортна логістика лівобережної частини Херсонської області з підконтрольною територією України була практично знищена і «обрізана» лінією фронту. Продовж 2022 року обмеженим каналом сполучення, виснажливим і небезпечним через обстріли, численні блокпости, ретельні огляди і фільтраційні заходи, слугував контрольо-пропускний пункт (КПП) у м. Василівці Запорізької області. Через цей КПП не без зусиль, але вдавалось отримувати потрібні специфічні запчастини та комплектуючі до техніки, ветпрепарати тощо, однак чекати на гуманітарні коридори і конвої з доставкою кормів з підконтрольної Україні території було абсолютно марно, з протилежного боку – аморально.

Евакуювати БЗ «Асканія-Нова» (тобто тисячі вільноживучих копитних, дендропарк, об'єкти культурної спадщини і понад 250 штатних співробітників) також було фізично неможливо, хоча пропозиції щодо вивезення тварин постійно надходили від різних зоопарків Європи включно до червня 2023 року. Щоб евакуювати БЗ «Асканія-Нова» з її масштабами, треба було б мати іншу Асканію, не кажучи про те, що окремі об'єкти взагалі не підлягають релокації і можуть бути лише збережені на місці.

26 «Колекція тварин зоологічного парку «Асканія-Нова» Біосферного заповідника «Асканія-Нова» імені Ф.Е. Фальц-Фейна» віднесена до Переліку наукових об'єктів, що становлять Національне надбання України за розпорядженням Кабінету Міністрів України № 472-р від 19 серпня 2002 р. (Свідectво Міністерства освіти і науки України Серія АА № 95 від 19.02.2009 р.).

Бюджетні асигнування на утримання колекцій фактично зупинились у лютому 2022 року, оскільки Державна казначейська служба України перестала обслуговувати платежі по незахищених статтях поточних видатків БЗ «Асканія-Нова», як і інших державних установ на непідконтрольній Україні території.

Усе, що потенційно залишалось – донати, але забезпечити реалізацію такого сценарію слід було в умовах блокади, під перехресним наглядом окупаційних інстанцій та проросійськи налаштованих обивателів. Крім того, офіційний рахунок БЗ «Асканія-Нова» не міг бути використаний для акумуляції благодійних коштів з наступною оплатою послуг та надзвичайно необхідної продукції. Точніше, отримати кошти на офіційний благодійний рахунок було реально, а використати – ні.

Платіжні операції через казначейську систему здійснювались тільки по заробітній платі з нарахуваннями та комунальних послугах. Та й ці кошти з липня 2022 року надходили виключно на підставі щомісячних офіційних запитів спеціальної адміністрації БЗ «Асканія-Нова» згідно з бюджетними програмами КПКВК 6591060 «Наукова і науково-технічна діяльність у сфері агропромислового комплексу» та КПКВК 6591100 «Збереження природно-заповідного фонду у біосферному заповіднику «Асканія-Нова». У 2022 році за першою програмою згідно з планом передбачені видатки у розмірі 3285,3 тис. грн, з яких фактично надійшло 1634,8 тис. грн (49,8%), за другою програмою з передбачених 48853,1 тис. грн по факту отримано 29538,5 тис. грн (60,5%).

Слід наголосити що це зовсім невеликі кошти, адже йдеться про велику за площею природоохоронну установу зі значним штатом і численними колекціями, що потребують щоденних затрат, зокрема на зрошення та організацію водопою виключно з артезіанських свердловин. Тож решту коштів і до окупації БЗ «Асканія-Нова» повинен був заробити самостійно на екскурсійних та інших послугах, що після 24 лютого 2022 року також стало неможливим.

Тож керівництву БЗ «Асканія-Нова» необхідно було забезпечити підтримку роботи у напівавтономному режимі, без жодних детальних інструкцій, на власний розсуд та під особисту відповідальність.

Зрештою, більшість проблем змогли вирішити спільними зусиллями самого заповідника, волонтерського руху, природоохоронних організацій, окремих місцевих підприємців, за рахунок значних благодійних надходжень з підконтрольної території України, країн ЄС та США (за посередництва ГО «Українська природоохоронна група» (UNCG) та через систему PayPal). Саме на цьому ресурсі більше року протримались усі колекції установи.

Таким чином, за 13 місяців роботи в окупації вдалось не допустити заборгованості по заробітній платі (у цій частині держава повністю виконала свої зобов'язання) та закрити усі критичні потреби заповідника по кормах, паливно-мастильних матеріалах, ветеринарних препаратах, будматеріалах для поточного ремонту загорож, вольєрів, приміщень, де утримуються тварини, спеціальному обладнанню, запчастинах і технічних засобах, необхідних для

Завезення кормів та будівельних матеріалів до БЗ «Асканія-Нова» на початку 2022 року. Фото авторів.

виконання поточних робіт по охороні цілинного степу, життєзабезпеченню та обслуговуванню зоопарку і дендропарку.

Парадоксально, але обсяг отриманих власних коштів за спеціальним фондом у 2022 року склав 167,9% річного плану²⁷. Станом на 31 грудня 2022 року за зібрані благодійні кошти придбано та оприбутковано необхідної продукції на загальну суму 7572,8 тис. грн. Усі здійснені закупки відповідним чином задокументовані бухгалтерським відділом установи та оформлені через акти прийняття-здачі благодійної продукції, копії яких зберігаються у адміністрації біосферного заповідника та продубльовані у архіві ГО «Українська природоохоронна група» (UNCG).

Насамперед, оперативно закуплено та сформовано запаси зернових кормів (обмежені власне площею складських приміщень). У місцевих фермерських господарствах можна було знайти необхідну продукцію у достатній кількості (при потребах близько 8 т на місяць) ще до початку зернозбиральної кампанії. Тільки у березні 2022 року придбано 48,6 т зерна і комбікормів на загальну суму 319,1 тис. грн. У наступні три місяці – 52,4 т загальною вартістю 353,3 тис. грн.

²⁷ Цей факт відзначено у Постанові № 04/02 Президії НААН України від 29 березня 2023 р., протокол № 4 «Про ефективність використання коштів державного бюджету та результати виконання програм наукових досліджень науковими установами Національної академії аграрних наук України за 2022 рік»

Картосхема пожеж у Біосферному заповіднику «Асканія-Нова» (лютий 2022 р. – вересень 2023 р.) за даними дистанційного зондування Землі на фоні космічного знімку PlanetScope, зробленого 22 вересня 2023 р. Видно, що попри велику кількість загорянь, значну їх частину вдалось зупинити завдяки накопиченим в БЗ ресурсам. Карту підготував А.П. Біатов.

Усередині квітня 2022 року було придбано основні запаси дизельного пального об'ємом 15 тис. л на суму 558,7 тис. грн, завдяки чому вдалось провести необхідні протипожежні заходи і сінозбиральну кампанію у природному ядрі БЗ «Асканія-Нова».

Відповідно до ліміту на використання природних ресурсів № 193/2022 від 27.10.2021 у межах Біосферного заповідника «Асканія-Нова» на 2022 рік, затвердженого Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України, та дозволу на спеціальне використання природних ресурсів № 1/2022 від 13.01.2022, виданого Департаментом захисту довкілля та природних ресурсів Херсонської обласної державної адміністрації, у період з 31 травня по 6 липня 2022 року здійснено протипожежне викошування у заповідній зоні БЗ «Асканія-Нова» на загальній площі 446,9 га.

Прокоши здійснено по периметру степу, при накопиченні сухої підстилки та у разі високого травостою поруч з дорогами і лісосмугами; також забезпечено попередні протипожежні розриви для зупинки вогняного фронту та унеможливлення повного вигорання цілинних масивів. З метою посилення протипожежної безпеки дендрологічного парку викошено травостій галявин на площі 38,8 га.

Ці протипожежні заходи дали змогу зібрати та розосередити по сховищах достатні запаси тюкованого сіна (сумарно 594,0 т) – ресурсу критично важливого для збереження колекції копитних.

Додатково у фермерських господарств прибрано солому вагою 40 т та сіно люцерни 45 т. Крім того, зекономлено «перехідний» минулорічний залишок рулонного сіна, вагою близько 80 т. Таким чином, було зроблено розрахунок і сформовано критичний запас на 2 сезони, включно на 2023/2024 роки. Окрім необхідної заготівлі зернових та грубих кормів, у березні та листопаді 2022 року здійснено крупні закупки овочів у місцевих українських сільгоспвиробників для годівлі тварин у холодну пору (загалом 45,2 т на суму 229,0 тис. грн).

З метою отримання власної овочевої продукції, поза існуючими площами відкритого ґрунту, було споруджено теплицю, де вирощували городину у осінньо-зимовий період 2022/2023 років (руколу, латук, шпинат, цибулю на перо, розсаду), згодуючи салатну зелень на орнітосекції зоопарку. Таким чином, проблем з соковитими кормами у БЗ «Асканія-Нова», не без зусиль, але вдалось уникнути. Враховуючи той факт, що зоопарк не спеціалізується на крупних хижаках, то забезпечити належні раціони було легше.

Передбачаючи проблеми зі сплатою за спожиту електроенергію через захоплення ТОВ «Херсонська обласна енергопостачальна компанія» та цілком вірогідне порушення електропостачання внаслідок військових дій, було закуплено необхідні комплектуючі до стаціонарної дизельної електростанції ЕСД-75Т, а також придбано мобільний генератор DE-55RS Zn, потужністю 40 кВт.

Це обладнання було необхідне, щоб витримати обмежений критичний період та зменшити гостру потребу БЗ «Асканія-Нова» в електроенергії, оскільки утримання у безводному степу колекції тварин на площі 2369,6 га та зрошуваного дендропарку площею 167,3 га повністю залежне від подачі води зі свердловин.

Крім того, було придбано запасні глибинні насоси. Таким чином, у водотоках та водоймах зоопарку і Великого Чапельського поду вдалось підтримати стабільний рівень води.

Відповідно до технологічних карт виконання робіт догляду за деревними насадженнями дендрологічного парку було проведено 3 вегетаційні та 1 вологозарядковий поливи з артезіанських свердловин. Усі кошти за спожиту електроенергію сплачено на офіційні рахунки української компанії ТОВ «ХОЕК», що зареєстрована за новою юридичною адресою на підконтрольній території.

Оскільки Державною казначейською службою України було призупинено здійснення платежів за комунальні послуги та енергоносії, виникла кредиторська заборгованість за спожиту електроенергію перед ТОВ «ХОЕК» за березень, квітень і травень 2022 року на суму 557,3 тис. грн. 10 березня 2023 року була здійснена перереєстрація кредиторської заборгованості в УДКСУ на підставі акту звіряння між БЗ «Асканія-Нова» та ТОВ «ХОЕК» на суму 557,3 тис. грн і часткове погашення заборгованості за КЕКВ 2273 «Оплата електроенергії»

в сумі 288,2 тис. грн. У червні 2023 року погашено залишок заборгованості – 269,1 тис. грн, тим самим усунуто проблему з розрахунками та бюджетними асигнуваннями на майбутнє.

У кінці березня 2022 року вдалось зібрати необхідні ветеринарні препарати по залишках у ветаптеках регіону (антибактеріальні, протипаразитарні лікарські засоби, антисептики, вітамінно-мінеральні комплекси, до 40 найменувань на суму 20,4 тис. грн). У подальшому ці запаси постійно поновлювались, завдяки чому спеціалісти ветеринарного сектору мали у розпорядженні потрібний набір і могли вжити необхідні профілактичні та лікувальні заходи, хоча картина була далека від ідеальної.

Фактично на випередження проблем, з огляду на зношеність автопарку заповідника і з досвіду щорічних витрат на ремонт його транспортних засобів, було завчасно придбано техніку, запчастини та комплектуючі, необхідні для ремонту та безперебійного виконання різного роду обслуговуючих робіт і технічного супроводу утримання колекцій. Крім того, накопичено та використано значний запас будівельних матеріалів для поточного ремонту вольєрів, загорож, навісів, годівниць, настилів тощо. Здійснено укріплення й утеплення зимових приміщень, де утримуються копитні тварини (закладені та заштукатурені численні дверні отвори, що не експлуатуються, утеплено функціонуючі двері тощо). Варто додати, що ці роботи багато у чому відображали конкретні запити благодійників на максимальне убезпечення тварин.

Слід сказати і про важливу роль робіт з відновлення і реконструкції важливих споруд БЗ «Асканія-Нова» як морального чинника – ці роботи тримали у тонусі, відволікали працівників від реалій, демонструючи віру у майбутнє і здатність протистояти обставинам.

Також, попри окупацію, у БЗ «Асканія-Нова» не припинилась наукова діяльність, до цього часу виконуються 4 проєкти затвердженої програми наукових досліджень. Видано 2 томи наукового журналу «Вісті Біосферного заповідника «Асканія-Нова»». Наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України № 194 від 11.05.2022 р. затверджено Проєкт організації території Біосферного заповідника «Асканія-Нова» імені Ф.Е. Фальц-Фейна та охорони його природних комплексів на 2022–2031 рр., що серед іншого передбачає необхідні зміни функціонального зонування території. У січні-лютому 2022 року тривала робота з доопрацювання даного документу.

В результаті цієї діяльності, яка дивом не була припинена через окупацію, Міністерством освіти і науки України за результатами державної атестації та оцінки ефективності діяльності наукових установ за напрямом природничих наук БЗ «Асканія-Нова» імені Ф.Е. Фальц-Фейна НААН віднесено до I класифікаційної групи строком на 5 років (свідоцтво №00485 від 26 травня 2022 року) та включено до Державного реєстру наукових установ, яким надається підтримка держави (свідоцтво № 03128 від 13 жовтня 2022 року, Наказ № 414 від 11 квітня 2023 року). Саме це стало завершальною на цей час ланкою, яка не дозволяє на юридичному рівні зупинити роботу БЗ «Асканія-Нова» навіть попри окупацію.

На превеликий жаль, станом на 2023 рік, наукова робота була не лише обмежена, а й докорінно змінена військовими обставинами та втратою доступу до більшої частини території та наукових стаціонарів. Пріоритетним напрямком досліджень стало вивчення наслідків військової окупації та воєнних дій для природи біосферного заповідника, які безумовно наносять значні збитки заповіднику, що не деталізується нами, адже не є темою цього документу.

Наприкінці березня (через 13 місяців окупації) обставини кардинально змінились, оскільки окупаційною адміністрацією було встановлено фактичний контроль над установою, що згорнуло виконання статутної діяльності БЗ «Асканія-Нова» та зупинило проваджені види і обсяги робіт по утриманню та життєзабезпеченню інфраструктури під контролем чинної української адміністрації.

Супутні витрати з благодійних внесків були одразу припинені, до очікуваного звільнення лівобережної Херсонщини з-під російської окупації.

Усього за період роботи з 24 лютого 2022 року було використано 7 млн. 821,2 тис. грн благодійної допомоги, у тому числі 1 млн. 144,7 тис. грн на корми, 57,3 тис. грн – ветпрепарати, 861,4 тис. грн – паливно-мастильні матеріали, 1 млн. 610,1 тис. грн – будматеріали, 3099,5 тис. грн – технічні засоби, запчастини і комплектуючі, 794,8 тис. грн – інструменти, обладнання та інші матеріали, 64,1 тис. грн – міңдобрива та засоби захисту рослин тощо. Власне, цими закупками було забезпечено не лише поточну роботу, але й критично необхідний запас міцності розлогої та ресурсозатратної інфраструктури БЗ «Асканія-Нова».

Єдине, що рятує до цього часу БЗ «Асканія-Нова», – його рух за інерцією, накопичені ресурси і техперсонал з багаторічним досвідом роботи. Станом на кінець 2023 року в установі залишилось 140 штатних працівників (з 268), у абсолютній більшості – обслуговуючих, що забезпечують утримання тварин зоопарку і догляд за деревними насадженнями дендропарку, в рамках прописаних функціональних обов'язків. Значна частина є реальними заручниками обставин, оскільки йдеться про українське майно і колекції на тимчасово окупованій українській території, що мають бути збережені всупереч усьому, і необхідні роботи так чи інакше здійснюються. Тому, місце перебування людини, у даному разі, не може розглядатись критерієм колабораціонізму²⁸.

Також, у 2023 році, за сприяння громадських організацій «Українська природоохоронна група» (UNCG) та «Мережа екостанцій України» у Київській області був проведений круглий стіл присвячений 160-й річниці із дня народження засновника заповідника «Асканія-Нова», Фрідріха Фальц-Фейна, за матеріалами якої була видана збірка. До збірки були включені важливі матеріали про наслід-

28 Шаповал В.В. Біосферний заповідник «Асканія-Нова» імені Ф.Е. Фальц-Фейна: хроніка подій окупації. Традиції заповідної справи, сучасні проблеми збереження та повоєнного відновлення територій природно-заповідного фонду : збірка наукових праць за матеріалами всеукраїнського круглого столу, присвяченого 160-й річниці із дня народження Фрідріха Фальц-Фейна, вченого у галузях акліматизації, тваринництва, рослинництва, заповідної справи, природокористування (8 квітня 2023 р., Екологічна дослідницька станція «Глибокі Балики», с. Балико-Щучинка) / за ред. В. В. Шаповала. – Чернівці : Друк Арт, 2023. С.207-230.

ки військового вторгнення росії для українських установ ПЗФ²⁹. Також відбувся цикл круглих столів, організованих Чорнобильським радіаційно-екологічним біосферним заповідником, які також були зосереджені на наслідках воєнних дій для заповідних територій. За матеріалами круглих столів видані відповідні випуски журналу заповідника «Чорнобильський науковий хаб»³⁰. Протягом 2022-2023 років проходили й інші заходи (переважно в онлайн форматі), присвячені цій проблемі, а також допомозі установам ПЗФ. Проте друкованих продуктів або підсумкових документів вони не мали.

Всі ці подробиці ми виклали в деталях з метою продемонструвати, що загалом спонтанна благодійна допомога на користь БЗ «Асканія-Нова» була мудро використана його керівництвом для досягнення стратегічних цілей довгострокового збереження заповідника. На даному етапі, поки контроль над БЗ «Асканія-Нова» має окупаційна адміністрація, можливості впливати на ситуацію немає, проте є можливість для акумулювання ресурсів (наприклад у спеціальному фонді) для подальшого відновлення роботи БЗ «Асканія-Нова» після деокупації, що буде не менш складним випробуванням і також не зможе обійтись без допомоги благодійників.

Важливо підкреслити нагальну потребу існування подібного фонду (окремого рахунку) для підтримки окремих технічних працівників заповідника, що опинились у ситуації вимушеного простою не з вини працівника, а також для задоволення критичних потреб установи по факту деокупації, оскільки часу на накопичення фонду просто не буде, а механізми бюджетного фінансування не зможуть запуститись настільки оперативно. Натомість, цілий ряд організаційних та господарських проблем вимагатимуть безвідкладного втручання і вирішення. Абсолютно очевидно, що вцілілі колекції не зможуть чекати.

Досвід ГО «Українська природоохоронна група» (UNCG) у використанні власного рахунку для акумулювання коштів при допомозі Біосферному заповіднику «Асканія-Нова»

Важливо зазначити, що для ГО «Українська природоохоронна група» (UNCG) така діяльність, яка кардинально відрізнялась від інших учасників цього досвіду, почалась фактично випадково і завдяки ініціативі донорів. З перших днів російського вторгнення канадські та британські дослідники степів (Таня Річардсон та Пол Горіан) звернулись до ГО «Українська природоохоронна група» (UNCG) з питанням про можливість через її рахунок переказати кошти

29 Традиції заповідної справи, сучасні проблеми збереження та повоєнного відновлення територій природно-заповідного фонду : збірка наукових праць за матеріалами всеукраїнського круглого столу, присвяченого 160-й річниці із дня народження Фрідріха Фальц-Фейна, вченого у галузях акліматизації, тваринництва, рослинництва, заповідної справи, природокористування (8 квітня 2023 р., Екологічна дослідницька станція «Глибокі Балики», с. Балико-Щучинка) / за ред. В. В. Шаповала. – Чернівці : Друк Арт, 2023. [UNCG, 7.10.2023] – <https://uncg.org.ua/knyga-pro-askaniyu>

30 Чорнобильський науковий хаб. №5, вересень 2023 – <https://zapovidnyk.org.ua/hub/hub-5-2023-04.pdf> , Чорнобильський науковий хаб. №4, вересень 2022 – <https://zapovidnyk.org.ua/hub/hub-3-2022-04.pdf>

колегам до щойно окупованої Асканії. За описаним вище алгоритмом це прохання було виконано.

Проте, одночасно багато інших добровольців (в т.ч. організації Animal Survival International та ін.) звертались напряму до дирекції БЗ, шукаючи можливість переказати кошти з інших держав. В результаті існуючий раніше рахунок для благодійних пожертв ГО «Українська природоохоронна група» (UNCG) почав використовуватись як відповідь на питання «як можна допомогти Асканії?».

19 березня 2022 року ГО «Українська природоохоронна група» (UNCG) створила сторінку (<https://uncg.org.ua/save-wildlife-in-war/>), де пояснюється алгоритм надання можливої допомоги. Текстом, розміщеним на цій сторінці, організація фактично відмовилась від використання коштів благодійних внесків для власних потреб та переорієнтувала всі подальші донати лише на допомогу установам ПЗФ (принаймні після початку надходження коштів для допомоги установам ПЗФ вже не було можливості відрізнити кошти для них від коштів для статутної діяльності ГО).

Сприятливим моментом для продовження такої роботи з розрахунком «до кінця військового стану» стало те, що допомога установам ПЗФ є однією з статутних цілей роботи організації. До встановлення у БЗ «Асканія-Нова» окупаційного керівництва, на головній сторінці сайту заповідника було розміщене оголошення³¹ про допомогу через рахунки ГО. Але після 20 березня 2023 року це оголошення було доповнене³² інформацією про те, що надалі допомога через донати буде використовуватись лише на підтримку працівників заповідника, що покинули його територію через окупацію. Слід зазначити, що ця кардинальна зміна у можливостях надавати допомогу БЗ «Асканія-Нова» не зупинила внески, хоч і значно зменшила їх. Оголошення про можливість зробити такі внески розмістили на своїх сторінках і чимало ЗМІ, як місцевих³³, так і з інших регіонів³⁴ та всеукраїнських³⁵.

31 Веб-сайт біосферного заповідника «Асканія-Нова» [web.archive.org, веб-копія 27.01.2023] – <https://web.archive.org/web/20230127135727/https://askania-nova-zapovidnik.gov.ua>

32 Веб-сайт біосферного заповідника «Асканія-Нова» [web.archive.org, веб-копія 5.12.2023] – <https://web.archive.org/web/20231205131209/http://askania-nova-zapovidnik.gov.ua>

33 Колектив біосферного заповідника «Асканія-Нова» дякує за допомогу [Херсонщина за день, веб-копія 05.05.2022] – <https://web.archive.org/web/20220505070751/http://ksza.ks.ua/news/society/98653-kolektiv-bosfernogo-zapovidnika-askanya-nova-dyakuje-za-dopomogu.html>

34 Прадід Я. Росія встановила окупаційну адміністрацію в заповіднику «Асканія-Нова» [zaxid.net, 25.03.2023, веб-копія] – https://web.archive.org/web/20230326061513/https://zaxid.net/rosiya_vstanovila_okupatsiynu_administratsiyu_v_zapovidniku_askaniya_nova_n1560483

35 Губарева В. Природні парки та заповідники на окупованих територіях: як під час війни виживає Асканія-Нова на Херсонщині [Рубрика, 11.10.2022, веб-копія] – <https://web.archive.org/web/20221022071052/https://rubryka.com/article/askania-nova-kherson-region>

Допомога установам ПЗФ на деокупованих територіях

Основні проблеми установ ПЗФ на деокупованих територіях

До проблем, з якими стикнулися установи ПЗФ за час окупації, додалися виклики і після деокупації території. На превеликий жаль, до таких установ, що були в окупації і станом на кінець 2023 року були звільнені, відноситься лише невелика частина постраждалих і у першу чергу Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник, природний заповідник «Древлянський» (частково) «Деснянсько-Старогутський», «Святі гори» (частково звільнено), НПП «Кам'янська Січ», «Дворічанський» НПП та відділення Українського природного степового заповідника «Крейдова Флора».

Ключовими проблемами після деокупації для таких територій стали наступні:

- 1. Початок активних обстрілів та будівництва фортифікацій.** Така доля спіткала НПП «Дворічанський» та відділення Українського природного степового заповідника «Крейдова Флора», що опинились після звільнення на лінії фронту (в межах підконтрольної Україні території), а також установи ПЗФ, розміщені в межах прикордонної смуги на ділянках кордону з країнами-агресорами – Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник та НПП «Деснянсько-Старогутський» (перебуває в зоні постійних обстрілів прикордонної

зони, переважна частина його території на цей час віднесена до зони примусового відселення).

2. **Кадрові проблеми.** Масовий відтік біженців з тимчасово окупованих територій і зони активних бойових дій, а також мобілізація чоловіків до лав ЗСУ, стали причиною реальної нестачі кадрів в установах ПЗФ. Чимало працівників установ ПЗФ виїхали за межі України, після того як змогли покинути окуповані території. Частина мобілізованих працівників установ ПЗФ загинула у складі ЗСУ або перебуває в російському полоні, також працівники установ стали жертвами масованих обстрілів.
3. **Розкрадання майна установ ПЗФ.** Зокрема, поширеною є втрата найбільш коштовного майна установ ПЗФ: автотехніки, агротехніки, човнів, комп'ютерного обладнання, меблевої техніки, обладнання для наукових досліджень тощо.
4. **Замінування території.** Через постійні обстріли існує небезпека життю працівників, які продовжують виконувати свої посадові обов'язки, окремі працівники вимушені знаходитись на простоті через неможливість виконання своїх обов'язків.
5. **Зруйновані адміністративні будівлі установи, житлові будівлі працівників установи.**
6. **Критичні гуманітарні проблеми.** Оскільки установи ПЗФ на звільнених територіях автоматично потрапляють у зону гуманітарної кризи, всі характерні для цього проблеми автоматично переносяться і на установи ПЗФ (порушена транспортна логістика, відсутність їжі, медикаментів, світла та зв'язку, гігієнічних та побутових речей тощо).

Дії держави

Відновлення та розбудова деокупованих територій стали другим за пріоритетністю завданням для влади, звичайно після супротиву військовому вторгненню з боку російської федерації. В той же час пріоритети на відновлення розподілені наступним чином: першочергове відновлення об'єктів критичної інфраструктури, допомога місцевому населенню та створення безпечних умов для нього.

Деокуповані установи ПЗФ не стали об'єктами першочергового відновлення, проте були задіяні державою для виконання невідкладних задач, продиктованих воєнним станом. Так, установи ПЗФ стали місцем фіксації злочинів проти довкілля, оскільки їх території були вивчені найбільше.

На виконання підпункту 14 пункту 2 Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326, наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 13.10.2022 № 424 затверджено Методику визначення шкоди та збитків, завданих територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації.

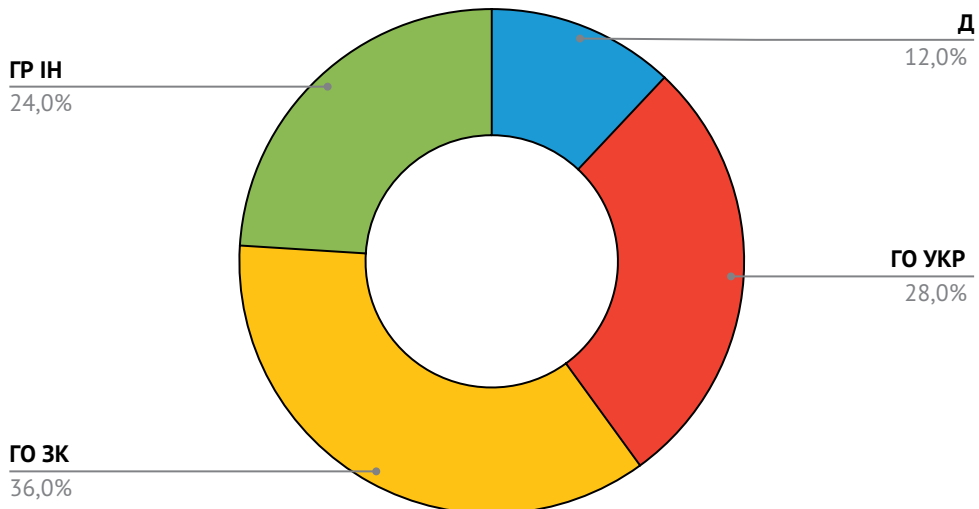
Згідно з цією методикою, факти заподіяння шкоди та збитків ПЗФ, а також їх масштаби встановлюються комісіями, створеними місцевими державними адміністраціями (на період воєнного стану – військовими адміністраціями) з обов'язковим залученням представників адміністрацій територій та об'єктів ПЗФ, шляхом огляду територій ПЗФ, даних дистанційного зондування Землі, опрацювань висновків експертиз, експертів, пояснень, довідок, документів, матеріалів, відомостей, отриманих з офіційних джерел інформації, повідомлень фізичних та юридичних осіб.

При цьому, втрата за час окупації матеріально-технічної бази, мінування території, а також постійні обстріли в більшості випадків унеможливають виконання їх обов'язків.

Державне фінансування діяльності установ ПЗФ, де відбувалися затримки з виплатами, повноцінно запрацювало після деокупації, однак воно покривало лише захищені статті бюджету (наприклад, заробітна плата та оплата комунальних послуг) і не покривало навіть мінімальні витрати установ на відновлення їх роботи.

Важливо відмітити, що держава, в особі Міндовкілля, налагодила співпрацю із Міністерством навколишнього середовища Литви, у результаті якої до установ природно-заповідного фонду передано 24 автомобілі, а також очікується отримання 9 позашляховиків, 2 човнів та 300 комплектів протипожежного спецодягу. Однак, розподіл цієї допомоги був серед установ ПЗФ, які були деокуповані, а також перебувають в умовному тилу по всій території України.

Надавачі допомоги установам ПЗФ

Д – держава, ГО УКР – зареєстровані в Україні громадські організації та благодійні фонди, ГО ЗК – зареєстровані за кордоном громадські організації та благодійні фонди, ГР ІН – громадяни, ФОП або інші юридичні особи, відмінні від громадських організацій і благодійних фондів (підприємства та організації).

Так, серед опитаних нами установ ПЗФ, які зазнали прямого впливу від повномасштабного вторгнення, лише 30% опитаних отримували гуманітарну, матеріально-технічну допомогу від держави або ж за посередництва держави.

Серед успішних практик взаємодії із державою варто відмітити ефективність звернень через особисті контакти до керівництва та працівників міністерства/установ ПЗФ. На ці звернення Міндовкілля формувало запити з конкретними потребами, які у багатьох випадках задовольнялися і у таких випадках Міндовкілля відіграло роль посередника між організацією та установою ПЗФ, якщо раніше така комунікація не відбувалася.

Наприклад, надання гуманітарної допомоги (продуктів харчування, засобів гігієни та побутових засобів) та матеріально-технічна допомога (матеріали на відновлення пошкоджених будівель або ж об'єктів інфраструктури) здійснювалися за підтримки установ ПЗФ з тилкових областей України, місцевих державних підприємств та організацій (наприклад, лісгосподарські) або ж органів виконавчої влади на місцях та органів місцевого самоврядування.

За час бойових дій на території України з 24 лютого на природоохоронних територіях було організовано прихисток для понад 60 тисяч тимчасово переміщених осіб, з них 56 206 – установами ПЗФ, 3 393 – співробітниками установ³⁶.

Свій прихисток також багато переселенців знайшли у національних природних парках «Верховинський», «Вижницький», «Карпатський», «Яворівський» та інших установах ПЗФ – тобто у тих регіонах, які розташовані в умовному тилу. Варто зазначити, що установи ПЗФ оперативно переобладнували свої адміністративні приміщення у шелтери для внутрішньо-переміщених осіб. Національні природні парки «Вижницький» та «Яворівський» стали штабами збору та надання гуманітарної допомоги для деокупованих територій та громад, які прийняли переселенців.

Найбільше переселенців прийнято з південно-східних регіонів України, зокрема з міста Маріуполя. Загальна кількість ВПО становила понад 12 000 осіб.

Співробітники НПП «Меотида» розселяли їх у приміщеннях адмінбудівель. І, ризикуючи життям, самі ж вивозили людей з-під обстрілів з Маріуполя. Склали списки вимушених переселенців та викладали у соціальні мережі для пошуку близькими людьми і друзями.

НПП «Святі Гори» став прихистком для великої кількості вимушено переміщених осіб – майже 8 000 осіб з міст Ізюм, Сєверодонецьк, Рубіжне та інших. Спільно зі Святогірською міською радою, волонтерами та благодійниками співробітники парку допомагали з розміщенням та гуманітарною допомогою всім, хто цього потребував³⁷. Примітно, що надання притулку біженцям стало додатковою при-

---

36 Нитка В. Ворог відступає, руйнуючи не тільки інфраструктуру, а й природу [Голос України, 21.10.2022] – <http://www.golos.com.ua/article/365371>

37 Там само

чиною для російських обстрілів зони розміщення адміністрації національного парку та приміщень розміщеної поряд Святогірської лаври³⁸.

Працівники установ природно-заповідного фонду організують і на даний час заходи, в результаті яких вдається зібрати кошти на дрони, пікапи, безпілотики, тепловізори для природоохоронців в зоні бойових дій; проводять еколого-освітні заходи із переселенцями та місцевим населенням, де плетуть маскувальні сітки та роблять окопні свічки.

Окремим напрямом взаємодопомоги між установами ПЗФ стало працевлаштування евакуйованих працівників із зони бойових дій в установах, які розташовані у тилкових регіонах. Частина колег, що виїхали з тимчасово непідконтрольних територій, працевлаштували у національних парках західних областей України та Одеської області. Найбільш небезпечним було евакуювати керівництво установ ПЗФ з окупованих територій, адже вони фігурували як посадові особи і до них була особлива увага, а в деяких випадках і пряме «полювання» на них. В частині випадків евакуацію можна було здійснити лише через територію росії. У окремих, відомих нам випадках, така евакуація стала можлива завдяки працівникам природоохоронних територій росії та іншим представникам дисидентського руху в рф, які на даний час також покинули територію росії. Станом на цей момент з непідконтрольних територій, за нашими даними, вдалось вивести переважну більшість всіх посадових осіб установ ПЗФ.

Чим і як допомагали громадські організації?

Більш ефективно надавалася допомога постраждалим територіям від громадських організацій та фондів, зареєстрованих в Україні та за кордоном. За результатами опитування установ ПЗФ, проведеного авторами звіту, відомо, що 70% отриманої допомоги від громадських організацій – це матеріально-технічна допомога (пожежне обладнання, генератори, комп'ютерне обладнання), а 30% – забезпечення гуманітарних потреб (продукти харчування довготривалого зберігання, засоби особистої гігієни, побутові речі, такі як ковдри, матраци тощо).

Саме допомога постраждалим від війни, але вже деокупованим установам ПЗФ стала привабливим варіантом для закордонних організацій гуманітарного спрямування, що за своїми статутними обмеженнями не могли надавати допомогу, що могла б бути будь-яким чином використана у військових цілях. Такі організації, в переговорах про надання допомоги, передусім цікавились саме деокупованим статусом установи та доказами, що надана ними допомога не буде використана для досягнення будь-яких військових цілей. Українські громадські організації, що власне очікувано, не виявляли таких обмежень і допомагали установам ПЗФ в усіх умовах, в т.ч. на окупованих територіях.

Окремо забезпечувалися потреби установ ПЗФ, які мали специфічні потреби. Наприклад, у природному заповіднику «Єланецький степ» бізони американські,

38 Петренко Р. Росіяни обстріляли Святогірську лавру УПЦ МП [Українська правда, 5.05.2022] – <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/5/7344229/>

Допомога із екстреною відбудовою будинків працівників НПП Гетьманський, де були зруйновані дахи і стіни під час обстрілів (2022 р.). Фото з архіву ГО «Українська природоохоронна група»

що мешкають у вольєрі, злякавшись гучних вибухів, порвали сітку вольєру та вийшли назовні. Співробітникам, ризикуючи, вдалося залатати діру та повернути бізонів назад, забезпечити кормами та водою. Саме придбання матеріалів для ремонту вольєру здійснювалося за рахунок благодійних внесків.

Вартим уваги також є адресний збір для національного природного парку «Кам'янська Січ» – установи ПЗФ у Херсонській області, яка охороняє унікальні степові екосистеми, що є місцем зростання понад 500 видів флори. Лінія фронту двічі проходила територією національного парку, значна частина території замінована, адміністративна будівля парку зруйнована, а транспортні засоби викрадені окупантами (детальніше про це – у case study в кінці розділу).

Окремим випадком міжнародної громадської допомоги є премія міжнародного конкурсу IUCN WCPA International Ranger Award, яку отримав колектив НПП «Деснянсько-Старогутський»³⁹. Міжнародна нагорода рейнджерів спрямована на відзначення всіх типів рейнджерів, у тому числі корінних, громадських і волонтерських рейнджерів, а також тих, хто працює на охоронюваних і заповідних територіях⁴⁰. За перше місце колектив рейнджерів парку отримав від IUCN премію у 25 000\$ та унікальну форму. Номінувала колектив парку для участі й здобутті нагороди в конкурсі Міжнародна благодійна організація «Environment People Law (EPL)/Екологія – Право – Людина (ЕПЛ)»⁴¹.

З церемонії нагородження Міжнародної федерації рейнджерів⁴²

Також установами ПЗФ є більшість українських ботанічних садів і зоопарків. Вони зазвичай мають невелику площу і розміщені у великих містах. Проте вони як правило мають потужну матеріальну базу (нерідко наділену великою науковою і історичною цінністю), колекції та фонди. Розміщення таких установ у великих містах зробило їх дуже вразливими до військових впливів і взагалі періодів нестабільності (наприклад гуманітарної кризи або блекаутів). Зокрема, критичною потребою став обігрів оранжерей у дні, коли у містах не було світла і опалення.

39 Extraordinary action for protected areas recognised by International Ranger Awards [IUCN, 26.06.2023] – <https://www.iucn.org/press-release/202307/extraordinary-action-protected-areas-recognised-international-ranger-awards>

40 Український національний парк отримав найпрестижнішу світову премію [Рубрика, 28.07.2023, веб-копія] – <https://web.archive.org/web/20231218145921/https://rubryka.com/2023/07/28/ukrayinskyj-natsionalnyj-park-otrymav-najprestyzhnyshu-svitovu-premiyu/>

41 Колектив НПП «Деснянсько-Старогутський» – переможець престижного міжнародного конкурсу! [Екологія-Право-Людина, 26.07.2023] – <http://epl.org.ua/announces/kolektyv-npp-desnyansko-starogutskij-peremozhets-prestyzhnogo-mizhnarodnogo-konkursu/>

42 International Ranger Awards [2023] – <https://www.internationalrangers.org/international-ranger-awards/>

З метою захисту ботанічних садів, ботанічними садами Європи були зібрані кошти для закупки відповідного обладнання та підтримки персоналу у період, коли не відбувається потрібна для їх роботи екскурсійна активність відвідувачів. Ці кошти були передані 11 українським ботанічним садам завдяки меморандуму Botanic Gardens Conservation International з громадською організацією «Українська природоохоронна група» (UNCG). Отримані таким чином кошти були витрачені 50/50 на придбання обладнання, необхідного для резервних джерел електропостачання, і супутніх товарів та на підтримку програм, спрямованих на роботу з ВПО та підтримку співробітників, які доглядають колекції ботанічних садів. Успішним наслідком такої співпраці стало налагодження співпраці волонтерів для допомоги Дніпропетровському ботанічному саду.

Власну програму підтримки для оранжереї Національного ботанічного саду ім. Гришка (НБС ім. Гришка) організував благодійний фонд «Peli Can Live»⁴³. Кампанію підтримали чимало громадян, адже було зібрано 6300 внесків на 3 млн гривень⁴⁴. В результаті для ботсаду доставлено 242 тонни пелет та 4 генератори різної потужності. Крім того, 150 м куб дров підготували волонтери ботанічного саду за 14 зустрічей. Організації також вдалось домовитись з Samsung на встановлення трьох теплових насосів у Фондовій оранжереї орхідних⁴⁵.

Також власні програми збору коштів мали UAnimals, які самостійно зібрали і передали установам ПЗФ (9 НПП, 2 ПЗ та 1 БЗ) на конкретні потреби в інтересах диких та утримуваних тварин 992 000 грн пожертв, а також 31,5 млн грн на допомогу тваринам, що постраждали внаслідок російського теракту на Каховській ГЕС. В тому числі це стосується і постраждалих національних парків. Детальний звіт про цей збір розміщений на сайті організації UAnimals⁴⁶. Слід відмітити, що програма стерилізації безпритульних та покинутих свійських тварин, що також розпочата в рамках цього збору, є також в інтересах диких тварин постраждалих заповідних територій.

Окремої розмови заслуговує ситуація з **зоопарками** (окрім колекції тварин БЗ «Асканія-Нова», про яку йшлося вище). Окупація зоопарків в містах Бердянську, Херсоні, руйнівні обстріли зоопарків у Харкові, Миколаєві та фізичне знищення кількох приватних зоопарків на півночі України стали темою для суспільного розголосу в Україні і світі. Опубліковані численні свідчення руйнувань і пошкоджень, а також огляди⁴⁷. Проте робота з зоопарками відразу мала системний характер, адже більшість з них поєднані у різноманітні асоціації, профспілки, мають розгалужені зв'язки між установами в межах України і за кордоном, досвід у перевезенні тварин та запас операційних коштів.

43 Тепло для оранжерей, зима 2023-24 pp. [pelicanlive.com, 2023] – <https://pelicanlive.com/teplo-dlya-oranjerey-2023-24/>

44 Фінансовий звіт [pelicanlive.com, 2023] – <https://docs.google.com/spreadsheets/d/1pEuSMifwS8vf4-LQt9EFB32GWLwHat-e/edit#gid=444096592>

45 Тепло для оранжерей, зима 2022-23 pp. [pelicanlive.com, 24.05.2023] – <https://pelicanlive.com/teplo-dlya-oranjerey-2022-23/>

46 КАХОВСЬКА ГЕС [uanimals.org, 2022] – <https://uanimals.org/report/kakhovska/>

47 Santos S. Endangered Species: The impact of war on Ukrainian zoos and captive animal welfare [info-res.org, 14.06.2022] – <https://www.info-res.org/post/endangered-species-the-impact-of-war-on-ukrainian-zoos-and-captive-animal-welfare>

Частина переданої гуманітарної допомоги за посередництва ГО «Українська природоохоронна група» (фото авторів, 2022)

Чимало зоопарків були засновані понад 100 років тому та утримують тварин протягом багатьох десятиліть. Вивезти їх (наприклад слонів, жирафів, бегемотів чи білих ведмедів) було б непросто. Десятки будівель у кожному з зоопарків потребують обігріву і обслуговування, а сотні тварин – специфічних умов утримання. Крім того, можливості закупки кормів (особливо для крупних хижаків) були сильно погіршені. Виникли і суто соціальні проблеми, як наприклад, зменшення кількості відвідувачів і, що значно гірше, – люди масово приносили до зоопарку домашніх тварин, покидаючи свої домівки (від акваріумних рибок до поні, ящірок, змій, черепах, птахів тощо).

Європейська асоціація зоопарків та акваріумів (EAZA) з перших днів війни створила Надзвичайний фонд EAZA Ukraine Zoos Emergency Fund (Фонд) зі збору коштів для зоопарків України. 18 березня 2022 року EAZA поширили заклик допомогти зоопаркам України, що є членами асоціації з України, зоопаркам-кандидатам на членство та іншим зоопаркам через Асоціацію зоопарків України. Заклик, в частині пересічних європейців, передбачав перерахування пожертв до Фонду, за результатами кампанії вдалося зібрати близько 1,5 млн євро. Повний перелік донорських установ і потреб⁴⁸, окремих донорів⁴⁹ опубліковано на вебсторінці Фонду. Фонд здійснив початкові перекази грошей зоопаркам в Україні та оцінював ситуацію, щоб забезпечити відповідні перекази, які мали на меті допомогти зоопаркам покривати витрати на місцеве поповнення запасів, поки ще доступні банківські засоби, і без підвищення ризику для зоопарків.

Фонд надав можливість підтримувати зоопарки за допомогою широкого спектру заходів, включаючи постачання товарів на місцевому та міжнародному рівнях, матеріально-технічне забезпечення, щоб вони дісталися до зоопарків, місцеву основну інфраструктуру та можливе переміщення тварин до місць тимчасового розміщення в Україні чи за кордоном. Значну частину роботи з постачання для українських зоопарків допомоги виконали команди зоопарків Варшави, Лодзі, Гданська, Вроцлава, Берліна, Праги та Кошице.⁵⁰ Частину цих грошей було перераховано на спеціально створений рахунок «УкрЗоо».

Детальний звіт використання цих коштів опубліковано у книжці «Зоопарки України під час війни»⁵¹. Загалом підтримку отримали зоопарки міст Харкова, Одеси, Рівного, Мени, Миколаєва, Черкас, Луцька, Вінниці, Дрогобича, Трускавця, Бердянська, Василівки та Києва. Загальна зібрана сума у 2022 році склала 78 627 євро. Окремо Берлінський зоопарк надав 75 000 євро, а зоопарк Праги 20 000 євро – на підтримання зоопарку Миколаєва, що опинився у вирі бойових дій.

48 Ukraine Zoos Emergency Fund: Possible Claims List [EAZA, 18.03.2022] – <https://www.eaza.net/assets/Uploads/Funding/UA-Emergency-Fund-Claims-List-.pdf>

49 Emergency appeal for ukrainian zoos [eaza.net, 2022] – <https://www.eaza.net/emergency-appeal-for-ukrainian-zoos/>

50 EAZA Update on Ukrainian Zoos [eaza.net, 18.03.2022] – <https://www.eaza.net/assets/Uploads/2022-03-18-UA-Public-Update2.pdf>

51 Зоопарки України під час війни. Збірник інформаційно-довідкових матеріалів. під загальною редакцією Е.Л. Вана. Черкаси: Видавець Вовчок О.Ю., 2023. 108 с.

З метою забезпечення тварин кормами, ветеринарними препаратами та спеціальним обладнанням у Польщі було створено два координаційні центри – у Варшаві та Лодзі. Вже на шостий день війни запрацювала група в Telegram-каналі під назвою «Help Ukrainian animals in War»⁵², куди було долучено всіх керівників зоопарків України та провідних спеціалістів з метою розміщення запитів на потреби першої необхідності.

В зоопарках Берліна, Праги, Варшави, Вроцлава⁵³, Кошиці було відкрито Пункти збору допомоги від місцевого населення для порятунку тварин в Україні. Головним координатором відправки вантажів в Україну стали працівники зоопарку в м. Лодзь (Польща) і особисто Uljana Kalazny. Директори зоопарків Чехії та Словаччини провели перемовини з виробниками гранульованих кормів і направили багато вантажів для копитних тварин та приматів.

До збору коштів на підтримку українських зоопарків долучилося одразу і кілька зоопарків у Польщі. За сприяння тераріум центру Біон зоопарки отримали продукцію від ZOO Med Laboratories для утримання та обігріву рептилій. Європейська група по слонах провела збір коштів і закупила корм для слонів, які утримуються в зоопарках України. Загалом станом на 15 жовтня 2022 року було доставлено 7 вантажів вагою майже 100 т на загальну суму близько 1500 тис. євро. Перший гуманітарний вантаж загальною вагою 22, 374 т прибув до м. Рівне 12 березня 2022 року.

Роботу по сортуванню вантажів та поширення їх між зоопарками України взяв на себе Рівненський зоопарк. Перші транспортування виконувалися за кошти самих зоопарків. Всього було здійснено 34 відправлення гуманітарного вантажу у всі зоологічні заклади України, куди була змога дістатися українським перевізникам. Два рази вдалося доставити корм для тварин Бердянського зоопарку, що перебував на той час (і залишається на даний час) у окупації.

Всі відправлення супроводжувалися накладними і окремо подавалися звіти для координаторів у Польщі з переліками позицій та їх кількістю. Процедура розміщення всіх вантажів здійснювалася за спрощеною схемою, яка діяла на момент поставки вантажів. Крім того, відбувалися локальні заходи з переселення найбільш вразливих тварин, яких можна безпечно перевезти між зоопарками України і за кордон, умовно за напрямком «з півдня і сходу на північ і захід», проте деталі цієї діяльності ми не маємо можливості розкривати у повному обсязі. Також, до зоопарків України в час війни було працевлаштовано чимало внутрішньо переміщених осіб⁵⁴.

52 Reeder J. How to help animals in Ukraine: 5 verified charities working on the ground [today.com, 16.03.2022, веб-копія] – <https://web.archive.org/web/20220329032818/https://www.today.com/pets/pets/animal-charities-ukraine-russia-war-rcna19960>

53 Turska B. Wrocławskie ZOO i Fundacja DODO: „Dziękujemy za wasze dobre serca» [wroclaw.pl, 19.01.2023] – <https://www.wroclaw.pl/dla-mieszkanca/wroclawskie-zoo-i-fundacja-dodo-rekordowe-wsparcie-na-ochrone-zwierzat-w-2022-roku>

54 Зоопарки України під час війни. Збірник інформаційно-довідкових матеріалів. під загальною редакцією Е.Л. Вана. Черкаси: Видавець Вовчок О.Ю., 2023. 108 с.

Case study – допомога національному парку «Кам'янська Січ»

Національний природний парк «Кам'янська Січ» – це степи, понад 50 кілометрів берегової лінії Дніпра, місце охорони більш як 90 видів рідкісних тварин. Особливість парку – історичні пам'ятки. Територія охоплює пізньоскіфські городища з курганами, у XVIII столітті тут була козацька січ (тут функціонує відділення національного заповідника «Хортиця»), збереглися козацькі хрести та фрагменти козацьких споруд. Формально національний парк з'явився 2019 року; фактично ж він запрацював тільки з 2020.

НПП «Кам'янська Січ» став прикладом такого, що пережив окупацію, руйнування, переслідування та викрадення працівників і нарешті – звільнення від окупації.

Станом на лютий 2022 року парк мав 2 автівки, катер, гумовий човен, електродвигун, акумулятори, тепловізор, квадрокоптер, офісні меблі. Після візиту «другої армії світу» не залишилось нічого, окрім одного принтера, який вивезла бухгалтерка на безпечну територію.

Окупація території НПП «Кам'янська Січ» почалася 8-го березня 2022 року, і за час окупації росіяни встигли завдати непоправної шкоди цінним екосистемам, а директора росіяни навіть брали в полон (з якого він утік, бо знав територію), оскільки вважали, що він директор національного парку, а значить і директор «нацистів»⁵⁵.

Інші співробітники парку, які залишились в окупації, весь цей час вели літопис природи, а ще – допомагали українським військовим. Передавали СБУ інформацію про окупантів. А директор дистанційно координував роботу парку, допомагав одному з благодійних фондів доставляти гігієнічні засоби, продукти харчування та речі першої необхідності на деокуповані території, евакуював людей.

Фото С.Скорик.

55 Губарева В. Деокупований Нацпарк «Кам'янська Січ» почав боротися з пересиханням Каховського водосховища [Рубрика, 25.07.2023] – <https://rubryka.com/article/natsionalnyj-park-kam-yanska-sich>

Окрім того, працівники НПП знищили свій форменний одяг, щоб не викликати підозри у російських окупантів, оскільки форма служби державної охорони ПЗФ має схожий колір на форму військових.

НПП «Кам'янська Січ» звільнили в листопаді 2022-го, після майже 9 місяців окупації російськими військовими. Двічі охоронною територією пройшла лінія фронту, залишивши по собі незліченні сліди. Але й відійшла зовсім недалеко. Під регулярними обстрілами співробітники нацпарку намагаються впоратися з викликами війни, до яких додалися ще й наслідки підриву Каховської ГЕС⁵⁶.

Через замінування території на значну частину НПП потрапити неможливо. Від моменту звільнення співробітники установи пройшли інструктажі та склали іспити, і спільно із спеціалістами ЗСУ та ДСНС проводять розмінування, в результаті чого передали військовим майже 200 т⁵⁷ вибухонебезпечних предметів – протитанкових і протипіхотних мін, снарядів і ракет, що не розірвалися, або покинутих росіянами під час відступу. Зараз доступна майже чверть суходолу парку. Проте росіяни продовжують мінувати територію, тепер уже дистанційно. І ті зони, по яких уже можна було ходити, знову виявляються небезпечними.

Через обстріли на території парку ставалися численні пожежі, **які знищили на окремих ділянках степову рослинність. Пошкодження залишилися й після** риття екскаваторами капонірів та землянок, крім того вирубані та пошкоджені дерева, розкидані рештки згорілої техніки, мають місце розливи палива та мастил, **які є дуже токсичними для довкілля**, численні сліди проїзду техніки та понівечений ґрунтовий покрив. Науковці UNCG та Херсонського державного університету навіть зафіксували випадки маскування фортифікаційних споруд рослинами, занесеними до Червоної книги України!⁵⁸

Сам теракт на Каховській ГЕС спричинив руйнівні короточасні наслідки та створив багато нових проблем, яких не було раніше. На території колишнього водосховища було знищено більшість рибного населення та всіх живих організмів, що мешкали у товщі води (всі вони були викинуті потоком у море та загинули у морській воді); донна фауна і водна рослинність висохли і також загинули, створюючи санітарні ризики; загинули цілі колонії птахів; цілі екосистеми прибережно-водної рослинності зникли. Серед осушених територій частина відноситься до НПП «Кам'янська Січ»⁵⁹.

56 Перун В. Скидання об'єму води каховського водосховища дорівнює потребам України у воді на 1,5 роки, – Держводагентство [lb.ua, 19.06.2023] – https://lb.ua/society/2023/06/19/561282_skidannya_obiemu_vodi_kahovskogo.html

57 Струк О. «Така ситуація, що хотілося кричати». Як живе нацпарк «Кам'янська Січ» після деокупації і підриву Каховської ГЕС [lb.ua, 27.06.2023] – https://lb.ua/society/2023/06/27/561886_taka_situatsiya_shcho_hotilosya.html

58 <https://uwecworkgroup.info/military-fortifications-in-ukraine-what-comes-next/>

59 Джерело: Василюк О.В., Пархоменко В.В., Мойсієнко І.І., Шаповал В.В., Панченко С.М., Спрягайло О.В. «До питання відродження Великого Лугу – історичної території Запорізької Січі». Традиції заповідної справи, сучасні проблеми збереження та повоєнного відновлення територій природно-заповідного фонду : збірка наукових праць за матеріалами всеукраїнського круглого столу, присвяченого 160-й річниці із дня народження Фрідріха Фальц-Фейна, вченого у галузях акліматизації, тваринництва, рослинництва, заповідної справи, природоохористування (8 квітня 2023 р., Екологічна дослідницька станція «Глибокі Балики», с. Балико-Щучинка) / за ред. В.В. Шаповала. – Чернівці : Друк Арт, 2023. – 256 с. (Серія: «Conservation Biology in Ukraine». Вип. 32)

З метою вивчення процесів, які відбуваються на дні колишнього Каховського водосховища, ГО «Українська природоохоронна група» (UNCG) організовано експедиції на територію НПП «Кам'янська Січ» та закладено моніторингові ділянки, що дозволило зафіксувати вихідний стан екосистем, а повторні їх дослідження показують, як відбувається процес заростання водосховища.

Фото з 1 експедиції у червні 2023 (фото О.Є. Ходосовцев)

Фото з експедиції 2 (фото О.Є. Ходосовцев)

Придбане авто для національного природного парку «Кам'янська Січ». Фото із архіву НПП

Катастрофічні за масштабами та наслідками події для довкілля не менш трагічними стали і для місцевих громад, на території яких створено НПП «Кам'янська Січ».

Так, за час окупації працівники НПП парку продовжували випускати протоколи бракон'єрам, проте одного разу російські військові розірвали протокол і відпустили бракон'єра, а працівникам парку заборонили виходити на воду. Тоді якраз з'явилося багато охочих ловити рибу та продавати людям на окупованій території. Щоб уникнути спекуляції та підтримати місцевих мешканців, директор дозволив працівникам ловити рибу на території парку та роздавати її людям безкоштовно⁶⁰.

Для людей руйнування греблі Каховської ГЕС створило комплекс нових проблем і наслідків, яких не було ніколи раніше. Так, тимчасово зупинилось водопостачання міст та зрошення, що забезпечувалось водозаборами, які закачували воду з водосховища⁶¹.

60 Січ, об яку росіяни поламали зуби. Деокупований нацпарк «Кам'янська Січ» [wownature.in.ua, 2022] – <https://wownature.in.ua/sich-ob-iaku-rosiiany-polamaly-zuby-deokupovanyy-natspark-kam-ianska-sich>

61 Джерело: Василюк О.В., Пархоменко В.В., Мойсієнко І.І., Шаповал В.В., Панченко С.М., Спрягайло О.В. «До питання відродження Великого Лугу – історичної території Запорізької Січі». Традиції заповідної справи, сучасні проблеми збереження та повоєнного відновлення територій природно-заповідного фонду : збірка наукових праць за матеріалами всеукраїнського круглого столу, присвяченого 160-й річниці із дня народження Фрідріха Фальц-Фейна, вченого у галузях акліматизації, тваринництва, рослинництва, заповідної справи, природокористування (8 квітня 2023 р., Екологічна дослідницька станція «Глибокі Балики», с. Балико-Щучинка) / за ред. В. В. Шаповала. – Чернівці : Друк Арт, 2023. – 256 с. (Серія: «Conservation Biology in Ukraine». Вип. 32)

Для подолання цих наслідків і допомоги населенню НПП фізично перетворився на центр координації та надання допомоги. Разом із благодійними фондами та громадськими організаціями доставляв вантажі з гуманітарною допомогою, гігієнічними засобами та речами першої необхідності.

Працівники НПП стали одними з перших, хто проводив евакуацію населення з постраждалих від затоплення районів Херсону. На даний час НПП на території громад допомагає місцевому населенню, яке фізично не має можливості самозабезпечення, із хмизом на опалення будівель.

У зв'язку з тим, що жодної техніки у національного природного парку не залишилося, а працівники використовували власний транспорт, який не мав необхідних характеристик для виконання усіх завдань, громадська організація «Українська природоохоронна група» (UNCG) організувала збір для придбання позашляховика для НПП, до якого долучились інші громадські організації та волонтери. Протягом місяця було зібрано кошти у сумі 336 тис. грн, за які придбано авто за кордоном, його офіційно ввезено в Україну та здійснено ремонт для подальшої експлуатації.

Донори та благодійники

Донори постраждалих установ ПЗФ

Коли ми говоримо про допомогу природоохоронним територіям, то важливо розуміти, що розраховувати на масовий характер такої допомоги не варто. Низька популярність установ ПЗФ серед пересічних українців і тим більше – мала поінформованість про них серед громадян інших держав, значно обмежує можливості знайти відданих добродійників. Окрім того людям (які не залучені у сферу охорони природи) не дуже зрозуміло, що для того, аби допомогти природоохоронній території, тваринам і рослинам на ній, необхідно надавати допомогу спеціальній адміністрації установи ПЗФ, адже саме вона є координатором тих рук, що виконують всі природоохоронні заходи на території, охороняють її, досліджують і популяризують.

Варто відмітити ініціативу природоохоронців у протидії російській пропаганді. Так, було створено базу природоохоронців з усього світу (ГО, парки, асоціації тощо) та підготовлено звернення, яке системно, протягом певного періоду розсилалося студентами та національними парками на всі відомі адреси.

Враховуючи, що більшість установ ПЗФ України ніколи не мали ресурсів для належного облаштування власної території, популяризації своєї роботи і, взагалі, підняття іміджу мережі ПЗФ як такої, масової кампанії допомоги, як у випадку з Біосферним заповідником «Асканія-Нова», не відбулось.

Варто відзначити, що нам не відомо, щоб значні кошти на допомогу ПЗФ в цей час залучав український бізнес, в т.ч. підприємства (хоча, наприклад у 2015 році бізнес активно долучився до відновлення офісу НПП «Меотида», працівники якого виїхали з регіону, окупованого тодішньою самопроголошеною «донецькою народною республікою»).

APPEAL TO THE NATURE CONSERVATIONISTS WORLDWIDE!

Dear colleagues,

We, the nature conservationists of Ukraine, ask you to help us in the fight against the Russian information war!

According to preliminary calculations, as of March 1, 2022, the aggressor is conducting military operations on the territory of 900 protected areas with an area of 12,406.6 sq. km, which is about a third of the area of all protected areas of Ukraine. Already about 14 Ramsar sites with an area of 397.7 thousand hectares in Ukraine are used by the Russian aggressors during hostilities. The Biosphere Reserves are under immense threat. About 200 territories of the Emerald Network with an area of 2.9 million hectares are under threat of destruction.

When we look at the ruins of Kharkiv, Chernihiv, and other cities of Ukraine, at the seized and destroyed nature values and facilities in Ukraine, we are seized by pain and misunderstanding. There is a destruction of not only material values but also spiritual ones that will not be replenished for centuries. How do Russian citizens, and especially profile colleagues in the nature conservation field, allow their leadership to commit such crimes against humanity and nature!

Russian nature conservationists NEED TO WAKE UP.

Russian nature conservationists need truthful information!

We feel sorry for every dead person on both sides as every human life is matter. Each new day of war brings new grief and suffering.

WE CAN'T AFFORD TO LOSE EVEN A MINUTE to stop the Russian government's war crimes!

It's not scary to get hit by a policeman's baton and sit in a cell for several days - we tell you this for sure, as people, who have been under military fire from all kinds of weapons for the last week; like people living in a country where thousands of civilians have already been killed by Russian troops, thousands of buildings have been destroyed, over million citizens became refugees and today these same aggressors-marauders are robbing our cities!

AND WE BELIEVE THAT YOU CAN HELP US TO MAKE THEM UNDERSTAND THAT BETTER!

To make them speak, we need the efforts of each one of our nature conservation community. Therefore, we ask you to urge the Russian nature conservationists to not be silent and to protest their governments and the President, so that he withdraws troops from Ukraine.

Feel free to write letters, publish information about shameful actions in Russia on the territory of Ukraine, explain to Russians by all possible methods that they are deceived by the leadership of their state.

REMEMBER, THERE COULD BE NO TOMORROW FOR US IF WE WON'T TAKE THE ACTION NOW.

We believe that the environmental community can unite and help awaken the consciousness and courage of Russian citizens to protect people and nature!

Текст звернення до природоохоронців усього світу

За досвідом громадської організації «Українська природоохоронна група» (UNCG), зарубіжні внески розподілились між країнами, які на найвищому політичному рівні найбільше висловлювали підтримку Україні з перших днів: Польща, США, Велика Британія, Канада, Чеська Республіка та Німеччина. Всього у 2022 році надійшло близько 2250 окремих внесків (396 з них або 17,6% мали цільове призначення «Допомога працівникам заповідника Асканія-Нова»), у 2023 році – близько 1590 внесків (348 з них або 21,9% також були принципово скеровані донаторами для Асканії-Нова). Значна частина таких внесків для

заповідника була встановлена донаторами в режимі «щомісячна сплата». Тож варто визнати, що Асканія-Нова понад століття заробляла собі на ім'я, і у найбільш критичний період новітньої історії це ім'я спрацювало на Асканію. Жодного внеску із зазначенням побажання про використання цього внеску в інтересах інших установ ПЗФ за весь час не надходило.

Щодо більш системної допомоги, а не численних дрібних пожертв, установи ПЗФ першочергово розраховують на допомогу за рахунок уже сформованих зв'язків між установами, організаціями, підприємствами та спільнотою в межах України чи за кордоном. Досвід надання допомоги установам ПЗФ з моменту повномасштабного вторгнення лише слугував підтвердженням цього. Надання допомоги, як ми бачимо, було зосереджено першочергово на закритті матеріально-технічних потреб, а потім гуманітарних через сформовану мережу природоохоронців та організацій.

Серед українських громадських організацій допомогу установам ПЗФ надавали Громадська організація «Українська природоохоронна група» (UNCG), UAnimals, МБО «Екологія-Право-Людина», Всесвітній фонд природи – Україна, Українське товариство охорони птахів, Центр екологічних ініціатив «ЕКОДІЯ», Українська асоціація зоопарків та акваріумів, БФ «Peli can live», Регіональна туристична організація «Туризм Херсона», Єдина планета, Rewilding Ukraine, Фонд захисту біорізноманіття тощо. З іноземних – Франкфуртське зоологічне товариство, Фонд Міхаеля Зукова, Естонський Центр управління лісами (Estonian State Forest Management Centre), Польське товариство захисту птахів, Дирекція з охоронних зон Австралії, Zoologische Gesellschaft für Arten- und Populationsschutz – ZGAP, Fundacja Zoo Wrocław – DODO, Animal Survival International (ASI), Saiga Conservation Alliance, Zoological Association of America (ZAA) та інші. Горизонтальний характер допомоги, що все ж не мав централізованої координації, не дозволяє нам оцінити повний обсяг донорів та наданої допомоги, однак за попередніми підрахунками загальна сума допомоги установам ПЗФ з початку повномасштабного вторгнення складає понад 212,9 млн гривень. Треба визнати, що протягом 2022-2023 років реалізовувалися проекти різних громадських організацій, розпочаті раніше, що серед іншого також допомагали установам ПЗФ на тих територіях, які не постраждали від воєнних дій, проте ми не враховуємо ці винятки у нашому аналізі, оскільки їх поява (та й реалізація) не мають стосунку до наслідків російського вторгнення в Україну.

Важливо розуміти, що на даний час не відомо про усі іноземні громадські організації, які допомагали установам ПЗФ, оскільки надання допомоги вони організовували не шляхом прямого фінансування допомоги, а використовували уже існуючі канали співпраці організацій і установ.

Українські національні парки, природні і біосферні заповідники ПЗФ не мають такої інтеграції у європейські мережі, як це є наприклад у зоопарків. Тому в результаті загальний обсяг ресурсів, оперативних зібраних та переданих зоопаркам України, до прикладу, значно більший, ніж допомога, яку було отримано національними парками і заповідниками. Більше того, частина допомоги для національних парків

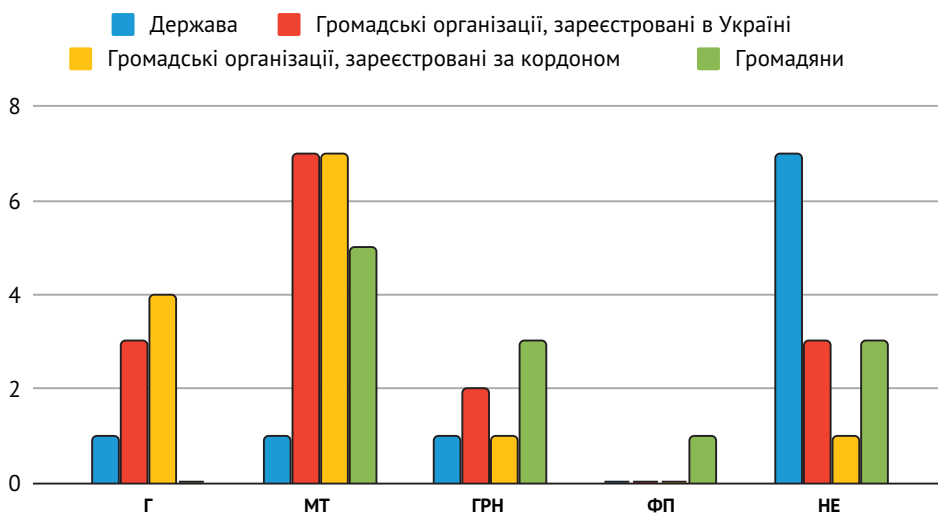

також була передана зоопарками. Наприклад, зоопарки Берліну і Вроцлаву були одними з найактивніших зарубіжних донаторів описаної вище кампанії на підтримку установ ПЗФ України. Особливо зворушливим став аукціон, організований зоопарком Вроцлава на Великдень 2022 року, де були виставлені писанки, намальовані власне працівниками зоопарку на користь БЗ Асканія-Нова⁶².

Писанки, виготовлені працівниками Вроцлавського зоопарку для аукціону на користь БЗ «Асканія-Нова»

Тип отримуваної допомоги

Г – гуманітарна допомога, МТ – матеріально-технічна, ГРН – грошова, ФП – фізична праця, НЕ – не отримувалась

Діаграма показує результати опитування постраждалих установ ПЗФ, яке проводилося авторами дослідження, та відображає тип допомоги, який надавався установам ПЗФ. Так, лише 10% опитаних установ ПЗФ отримували допомогу від держави, в той час, як 70% опитаних установ ПЗФ отримали таку допомогу від

62 Wrocław Zoo Foundation DODO зібрати кошти на підтримку окупованого заповідника «Асканія-Нова» [svit.kpi.ua, 2.05.2022] – <https://svit.kpi.ua/2022/05/02/wroclaw-zoo-foundation-dodo-%D0%B7%D1%96%D0%B1%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8-%D0%BA%D0%BE%D1%88%D1%82%D0%B8-%D0%BD%D0%B0-%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%BA%D1%83-%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BF%D0%BE/>

Джерело фото: Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 2022

громадських організацій та благодійних фондів, зареєстрованих в Україні та за кордоном. Основний тип допомоги складав напрям матеріально-технічного забезпечення та гуманітарна допомога. Окремим типом стала допомога фізичною працею від місцевих жителів для подолання наслідків обстрілів або ж відновлення зруйнованих будівель.

Окрім того, допомога надавалася європейськими урядовими установами, такими як Міністерство клімату Естонської Республіки, Міністерство навколишнього середовища Литви, Лісова служба Литви. Така допомога стосувалась різних установ ПЗФ, у тому числі і тих, що були звільнені від окупації або частково постраждали під час воєнних дій.

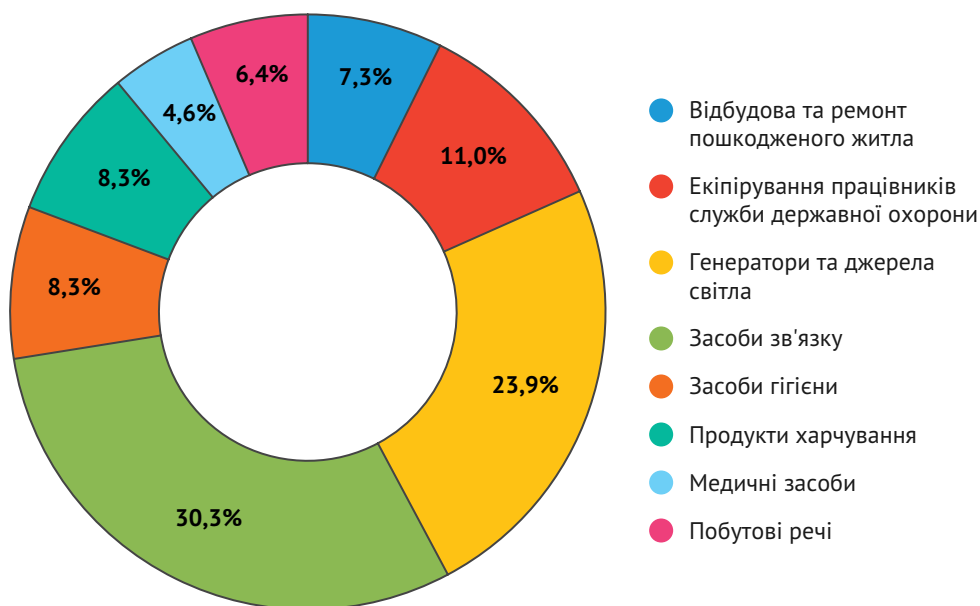
У надавачів допомоги були свої умови її надання і залежали вони від напрямку діяльності та пріоритетів організацій-благодійників. Однак об'єднувало їх те, що допомога надавалася саме установам ПЗФ та їх працівникам.

Серед організацій та фондів, які зареєстровані за кордоном, найбільше за обсягом допомоги та найбільшій кількості установ ПЗФ було передано від Франкфуртського зоологічного товариства. Так, у перші місяці цією організацією закуплялося пожежне обладнання, здійснювалося облаштування пунктів для внутрішньо-переміщених осіб, закуплялися продукти харчування, медикаменти, засоби гігієни та побутові речі для деокупованих установ ПЗФ та тих, які розташовані в умовному тилу. В цілому, завдяки роботі Франкфуртського зоологічного

товариства⁶³ з установами ПЗФ вдалося централізовано передати понад 35 т гуманітарної допомоги деокупованим територіям або тим, які перебували у зоні ведення бойових дій, окрім того, частково забезпечити нагальні потреби у пожежному обладнанні та техніці цих установ (ранцеві вогнегасники, мотопомпи та пожежні модулі).

Нарешті, важливим мотивуючим фактором оперативної допомоги установам ПЗФ став той факт, що установи ПЗФ мали чітке розуміння першочергових потреб, які терміново потрібно було забезпечувати. Також було сформовано переліки необхідних товарів і матеріалів першої необхідності, що були потрібні кожній з установ ПЗФ. Перелік був доступний громадським організаціям, Міністерству захисту довкілля та природних ресурсів України, а також поширювався через канали внутрішньої комунікації між установами ПЗФ. Цікаво відмітити, що переліки товарів в цьому списку не були особливо різноманітними. Навпаки, потреби розділились на кілька досить простих груп, аналізуючи які можна лише уявляти наскільки трагічне та аскетичне існування ведуть в цей час працівники та керівники установ ПЗФ. Достатньо сказати, що серед потреб однією з найважливіших були названі матраци і комплекти постільної білизни. Загалом, запит установ ПЗФ на гуманітарні товари розподілився таким чином⁶⁴:

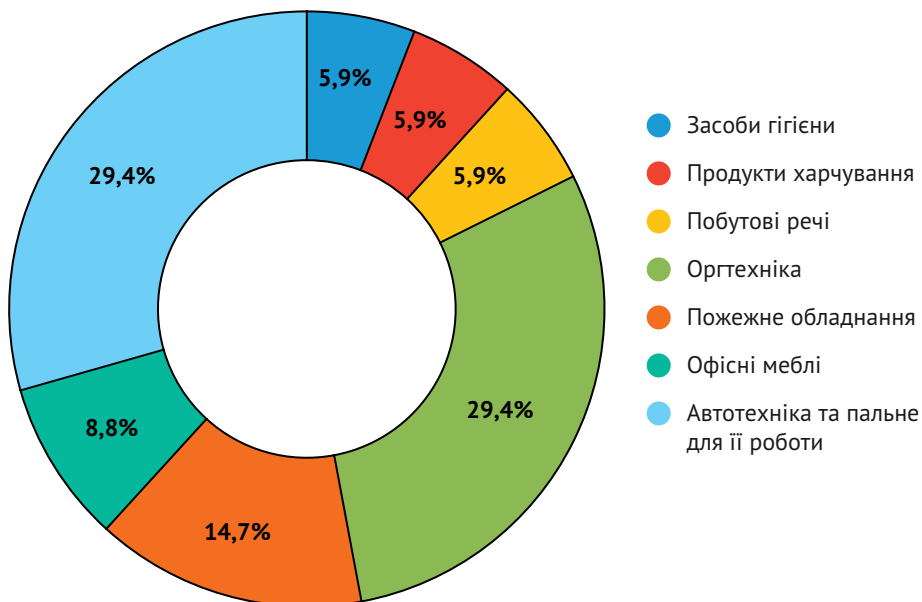
Розподіл потреб установ ПЗФ у 2022 році

63 <https://fzs.org/en/news/a-new-reality-for-ukraines-protected-areas/>

64 Діаграми сформовано за даними про потреби установ ПЗФ, зібраними авторами дослідження у 2022 та 2023 роках.

Розподіл потреб установ ПЗФ у 2023 році

Варто розуміти, що потреби установ ПЗФ змінюються відносно того, як змінюється ситуація на фронті та від того, як держава налагоджує процеси з відновлення постраждалих регіонів. Це включає відновлення пошкоджених і зруйнованих будинків, що на даний час фінансується окремо, відновлення роботи продуктових магазинів та магазинів продовольчих товарів. Відбулося закриття потреб, що стосувалися забезпечення побутовими речами. Відкрилися можливості державного забезпечення зв'язком (за запитом до Мінцифри можна було отримати термінали Starlink) тощо. Як показала практика, забезпечивши першочергові потреби для відносного добробуту працівників в умовах війни, установи ПЗФ розпочали забезпечувати потреби, що стосувалися безпосередньо подальшої роботи установи.

Мотивація іноземних донорів

Незалежна організація Humanitarian Outcomes з Лондона дослідила, що з початку російського вторгнення фактично вся гуманітарна допомога в Україні надавалася на місцях та місцевими громадськими організаціями та волонтерськими групами, а не міжнародними⁶⁵. Це дослідження виявило, що гуманітарні гіганти мали мінімальну польову присутність в охопленій війною Україні, у порівнянні з місцевими організаціями у перші місяці повномасштабного вторгнення.

⁶⁵ Enabling the local response: Emerging humanitarian priorities in Ukraine March–May 2022 [humanitarianoutcomes.org, 05.2022] – https://www.humanitarianoutcomes.org/sites/default/files/publications/ukraine_review_2022.pdf

---

Тож міжнародні організації у своїй більшості надавали Україні саме фінансову допомогу (в тому числі це стосується і ПЗФ). Але більша частина накопичених грошей все ще залишалася невикористаною, перебуваючи на рахунках міжнародних організацій, які обмежені у фінансуванні через вимоги дотримання нормативних політик і правил, що є надто важкими та трудомісткими для виконання невеликими волонтерськими групами, а також для швидкого і гнучкого прийняття рішень. Навіть бажані цілі та орієнтири для «локалізації» були відсутні в міжнародних планах реагування, так само як і раніше узгоджені базові інструменти для національних організацій, такі як єдині уніфіковані форми для спрощення подання заявок на фінансування та звітності для різних міжнародних партнерів.

Україна є операційним середовищем з високим рівнем ризику для надання допомоги в кількох аспектах, але принцип «критичності програми» передбачає, що організації, які надають допомогу, повинні бути готові прийняти вищий рівень ризику, коли потреби є критичними. Незважаючи на те, що в Україні часто використовують підхід до швидкого реагування «без жалю» (коли допомога надається якнайшвидше), фіскальні стандарти є невинувато високими, а організації дотримуються негнучких режимів дотримання вимог, які є контрпродуктивними для швидкого реагування. Відомий парадокс полягає в тому, що для зменшення фіскальних ризиків міжнародні організації конкурують за ту саму обмежену кількість визнаних національних організацій, з якими вони можуть співпрацювати.

Для частини донорів, що представляють гуманітарну сферу, релігійні організації і політичні сили, що не мають (або не мали на той час) чіткої позиції щодо російсько-української війни, допомога у гуманітарній сфері стала єдиним варіантом допомагати Україні в умовах повномасштабної агресії росії. Наприклад, окремі проекти допомоги українським національним паркам серед обов'язкових умов мали заборону на купівлю бронежилетів і касок.

Як зазначалося у попередньому розділі, компетентна допомога установам ПЗФ надавалася завдяки раніше сформованим контактам із профільними закордонними організаціями. Оскільки ці організації усвідомлювали важливість природоохоронних територій для біорізноманіття та взаємозв'язок українських природних комплексів із природними комплексами Європи, а також свою важливість в процесі допомоги Україні. Найкращим прикладом тут є централізований оперативний збір коштів між європейськими зоопарками в рамках мережі EAZA, що було описане вище.

Сформовані контакти між працівниками установ ПЗФ та громадських організацій і благодійних фондів та працівниками наукових установ за кордоном лише підсилили бажання допомоги колегам.

Тому допомога із-за кордону мала як централізований характер (від організації до організації), так і особистий внесок окремих представників (грошові перекази або ж особиста закупівля товарів та їх перенаправлення до установи).

Мотивація українських благодійників

З перших годин повномасштабного вторгнення українці стрімко організувались на багатопрофільну взаємодопомогу, спротив збройній окупації, формування загонів територіальної оборони, допомогу армії, переселенцям тощо. Тому не дивно, що допомога установам ПЗФ стала одним з багатьох напрямків волонтерства, до якого долучились щонайменше 61% жителів України⁶⁶.

Доречно припустити, що задачі, які стояли перед волонтерами і донаторами, динамічно змінювались, як і пріоритети, що вони ставили перед собою. Так, з перших днів вторгнення росії було пріоритетним забезпечення найважливішим Збройних сил України та підрозділів ТРО, а також допомога переселенцям у розселенні та товарах першої необхідності. Поступово, нове життя переселенців (в т.ч. за межами України), а також зростання міжнародної допомоги на користь ЗСУ перемістили акценти. Все більше донаторів займаються забезпеченням специфічних потреб армії, а окремі громадяни допомагають своїм родичам і близьким знайомим на фронті, чисельність яких поступово зростає по мірі нарощення загальної чисельності ЗСУ.

Тож допомога українців установам ПЗФ стала одним з дуже багатьох варіантів застосування ресурсів кожного в цей непростий час. Певним чином, варто навіть виділити успіх кампанії збору допомоги, адже кожен з тисяч внесків на користь ПЗФ був свідомим рішенням людей, що зробили вибір між сотнями варіантів застосування своїх коштів.

Є обставина, що потребує окремого обговорення. Попри те, що навіть у випадку з БЗ «Асканія-Нова», як вже пояснювалось вище, не корми для тварин були найбільш витратними і критичними потребами. Але не поінформовані про особливості та багатопрофільність роботи установ ПЗФ донатори у своїй масі бажали фінансувати здебільшого закупку кормів (що з часом взагалі стало неможливим фізично). Поступово громадські організації поширювали в ЗМІ посил по те, що допомагати установам ПЗФ – означає допомагати їхнім працівникам. Адже саме їх наявність відрізняє природоохоронну територію від довільної ділянки на карті.

Важливо відмітити також те, що спрацювала взаємопідтримка між працівниками установ ПЗФ усієї країни. Адже працівники установ чи не найкраще розуміли виклики, пов'язані з небезпекою виконання своїх обов'язків, з якими зіштовхнулись колеги з деокупованих територій та тих, що перебували у зоні активних бойових дій.

Тому колективи установ ПЗФ самоорганізувалися та сформували власні волонтерські ініціативи, які доставляли продукти харчування, генератори, авто постраждалим установам.

⁶⁶ Барсукова О. Більшість українців волонтерять під час війни, 18% – не планують. Опитування [Українська правда, 24.02.2023] – <https://life.pravda.com.ua/society/2023/02/24/253036/>

Варто зробити висновок, що українські донатори не працюють системно, а реагують на гострі виклики сьогодення. Мало хто прагне постійно щось підтримувати (хоча є й неймовірно яскраві винятки з цього твердження), проте з великим ентузіазмом донатять в дні особливої небезпеки, і особливо в години перебування у бомбосховищах під час масованих обстрілів. Тож для українців допомога сильно привязана до емоційних факторів.

Труднощі і помилки

У лютому 2022 року Україну накрила хвиля руйнувань і людських страждань у масштабах, небачених у Європі впродовж трьох поколінь. Міста та села стирались з лиця землі, а природні території буквально засипались снарядами, ракетами та авіабомбами.

Можна безкінечно перераховувати що і як правильно робилося і продовжує робитися на всіх рівнях і для усіх зацікавлених сторін, однак потрібно перелічити основні проблеми та труднощі, з якими зіштовхнулися усі учасники процесу допомоги українським установам ПЗФ.

Держава. Першочергово не показала чітко, що вона піклується і оперативно вирішує проблеми, в які потрапили установи ПЗФ в окупації та зоні активних бойових дій. Міндовкілля, як центральний орган, до сфери управління якого належить більшість установ ПЗФ, у перші дні і навіть місяці повномасштабного вторгнення не забезпечили централізоване вирішення проблем, які виникали в установах ПЗФ. І хоча для кожної установи в окупації проблеми були різнохарактерні, однак був і блок спільних для всіх складностей і перепон (виплата заробітної плати, евакуація працівників ПЗФ, переселення та працевлаштування евакуйованого персоналу, забезпечення потреб матеріально-технічного характеру), вирішення яких можливо було здійснювати за єдиним алгоритмом дій, який розпочали напрацьовувати лише після повномасштабного вторгнення. Таким чином, установи ПЗФ залишилися на самозабезпеченні і в перші найбільш тривожні дні та тижні виживали за рахунок імпровізації і мотивації своїх працівників.

Необхідно зазначити, що до такого розвитку подій не готовою виявилася жодна інституція у державі, окрім Збройних сил України, тож зауваження є більш загальним, а не адресоване конкретно до Міндовкілля.

Громадський сектор. Протягом перших шести тижнів після вторгнення практично вся гуманітарна допомога в Україні була організована та впроваджувалася місцевими суб'єктами, включаючи близько 150 вже існуючих національних об'єднань громадян і церковних груп та близько 1 700 новостворених місцевих груп допомоги⁶⁷. Діяльність усіх цих груп першочергово була направлена на вирішення гуманітарних питань. Згодом до фінансування і підтримки діяльності для забезпечення потреб постраждалих регіонів долучилися також іноземні організації. Однак вони мали чіткий перелік вимог щодо доступних їм складових частин гуманітарної допомоги та жорсткі рамки щодо того як процес доставки такої допомоги має здійснюватися.

Крім того, в іноземних донорів працювала своя система надання фінансової підтримки, яка полягала у заповненні проектних апікаційних форм та формуванні бюджету проекту, в той час, коли фінансування допомоги потребувало оперативних та швидких рішень.

В той же час, для забезпечення специфічних потреб потрібно було проводити додаткові консультації, неодноразово пояснювати їх необхідність, та в більшості випадків втрачати дорогоцінний час. В свою чергу, проведення таких консультацій вимагало прямого контакту з установами ПЗФ або громадськими інституціями, якого у переважній більшості зарубіжних благодійників ніколи не було і налагодити його в умовах повномасштабного вторгнення було зовсім не просто, і певним чином навіть «невчасно». Це стосувалось також і контактів між українськими громадськими організаціями і установами ПЗФ. З досвіду опитаних нами ГО, в перші тижні повномасштабного вторгнення типовими були ситуації, коли в середині ГО або між ними з'ясовувалось: *«а з ким ви контактуєте у цьому національному парку?»*, *«відомо як їм можна допомогти?»*.

Певним чином нестача комунікації між ГО та установами ПЗФ (вірніше, відсутність достатнього досвіду попередньої комунікації) призводили подекуди до напруги і непорозуміння. Наприклад, для ГО і донаторів було іноді важливо підтримувати контакт, бути в курсі справ, мати звіти (в т.ч. фото та відео) про використання допомоги. Проте установам ПЗФ в цей час було зовсім «не до цього», і керівники вирішували зовсім інші життєво важливі проблеми, дійсно важливіші ніж звіт для ГО і, тим більше, фотосесії. Для іноземних донорів, що не перебували в психологічній атмосфері України у перші тижні повномасштабного вторгнення, таке відношення сприймалось як непрозорість. Наприклад ГО «Українська природоохоронна група» (UNCG) мала неодноразові консультації з донаторами з інших держав саме про неможливість зробити фотозвіти про використання допомоги для їхніх сайтів. Втім, в разі якби дирекції установ зробили такі фотозвіти, потенційно, допомога могла б мати значно більші обсяги, проте розуміння цього у більшості все ж не було. Між іншим, це одна з причин дуже обмеженої кількості фотоілюстрацій у нашому дослідженні.

---

67 Enabling the local response: Emerging humanitarian priorities in Ukraine March–May 2022 [humanitarianoutcomes.org, 05.2022] – https://www.humanitarianoutcomes.org/sites/default/files/publications/ukraine_review_2022.pdf

Певним чином винятком в частині вибудованої комунікації між установами ПЗФ є Франкфутське зоологічне товариство, що має налагоджені зв'язки з низкою установ ПЗФ і досвід підтримки їх ще до повномасштабного вторгнення. Успішність надання допомоги з боку цього товариства пояснюється налагодженими відпрацьованими методиками, досвідом формування переліків потреб, прозорої закупки та доставки гуманітарних товарів та обладнання.

Ще більшою проблемою для тих ГО, що надавали пряму фінансову допомогу, була фінансова звітність, адже можливостей переказати кошти безпосередньо на рахунок установ ПЗФ (наприклад тих, що опинились в окупації) не було. Як варіант, кошти можна було переказувати на приватні картки працівників установ ПЗФ або рахунки приватних підприємців (ФОП), що були зареєстровані кимось з працівників установ. Проте в такому випадку, щоб зробити такий переказ, доводилось робити фактично замовлення певних робіт даним ФОПам і по суті сплачувати за виконання цих робіт (а отже підписувати договори, технічні завдання тощо). Очевидно, що для установ ПЗФ такий варіант міг виглядати як глузування, а для ГО просто не було іншого вибору. Що ж стосується іноземних донаторів, то ще важчим було пояснити їм, що при використанні коштів внеску не буде можливим надати документацію, що *«кошти внеску сплачені на рахунок заповідника N»*. Неготовність окремих ГО вирішувати такі неординарні логістичні задачі і імпровізувати доводила навіть до того, що одні українські ГО сплачували кошти іншим українським ГО, які були готові вирішувати проблеми установ ПЗФ.

Як для закордонних, так і для українських донорів і донаторів, що вперше в житті долучились до надання фінансової допомоги, було в деяких випадках важливо побачити результат використання саме їхнього внеску. Проте надати саме таку інформацію зазвичай неможливо, оскільки потреби в допомозі вираховувались в десятках або сотнях тисяч гривень, а питання могло надходити від вкладника 200 євро або 200 гривень. Тож більшість внесків просто накопичувались на рахунках зарубіжних або українських ГО і асоціацій і лише після накопичення певної суми, вона переказувалась. Також донатори, що переказують кошти на благодійні рахунки, не знають, що в частині випадків ГО отримують кошти через транзитні інструменти переказу (наприклад LiqPay), що надсилають їм внески без персоніфікації відправника. Проте маємо визнати що деякі ГО, наприклад Peli Can Live оприлюднили вкрай детальні фінансові звіти. Це стало можливим завдяки тому, що збори відбувались на конкретні потреби, заявлені наперед і люди переказували кошти вже саме на цю потребу.

Установи ПЗФ. Втрата і пошкодження майна та обладнання, скорочення кадрів через евакуацію з небезпечних регіонів та мобілізацію до ЗСУ, замінування території, періодичні обстріли та окупація території створили для установ ПЗФ виклики, долати які потрібно було одночасно і приймаючи надскладні рішення.

В той же час, рівень допомоги, який надавався установам ПЗФ, показував небайдужість до проблем цих територій. Якщо установи ПЗФ мали сформований перелік потреб за окремими напрямками (наприклад пожежне обладнання), то

в інших випадках формували потреби за принципом «потрібно все і відразу», враховуючи багаторічну недостатність фінансування їх діяльності. На жаль, в окремих випадках, такі потреби мали досить дивний характер і ніяким чином їх забезпечення не покращило б умов існування установи під час війни. Це без сумніву характеризує неготовність частини установ ПЗФ до отримання допомоги або навіть оцінювання в критичний момент першочергових потреб, відсутність досвіду співпраці з громадським сектором. Звісно, такі установи не мали зазвичай і відповіді на питання «Як саме Вам можна переказати кошти?», не мали в штаті ФОПів і ці проблеми доводилося вирішувати громадським організаціям самостійно. Задля справедливості маємо визнати, що хаос у перші тижні повномасштабного вторгнення подекуди не дозволяв навіть розуміти де фізично знаходяться окремі працівники кожної установи і навіть чи вони живі.

Окремі установи ПЗФ не розуміли обов'язковості підзвітності перед організаціями та їх донорами і використовували доступ до ресурсів понад дозволені обсяги. Так, відомий випадок, коли на терміновий запит установи ПЗФ щодо забезпечення пальним, для реагування на екстрені ситуації, було надано певний обсяг пального, використовуючи наявні інструменти (наприклад, карта лояльності). Тобто, на установу оформили відповідну карту, за допомогою якої можна було отримувати пальне, а кошти за пальне покривалися донором. Установа крім того, що використала наданий обсяг пального, продовжила користуватися картою лояльності, в той же час не надала звітів про будь-яке використання пального. Варто зазначити, що такі випадки мали поодинокий характер і не створили образ установ ПЗФ як безвідповідальних отримувачів допомоги.

Важливо, що в усіх випадках, для працівників установ ПЗФ в окупації та зоні бойових дій вкрай важливим був сам факт підтримки і відчуття, що ти не залишився наодинці із такою колосальною проблемою. Припускаємо, що в багатьох випадках підтримка українців та іноземців через українські організації стала вирішальною у формуванні чіткої проукраїнської позиції у самих працівників установ ПЗФ, які опинились в окупації у складних стресових умовах на роздоріжжі.

Ризики для установ ПЗФ в рамках деокупації та післявоєнного відновлення

Коли говоримо про долю установ ПЗФ після деокупації, то варто тему розділити на дві частини. Є території, які окуповані десять років, і є нещодавно окуповані, з початку повномасштабного вторгнення. І це вимагає двох принципово різних підходів, різних стратегій.

Фактично першим і уніфікованим документом, який відображав напрями відновлення України, був План відновлення України⁶⁸, представлений Україною в Лугано у липні 2022 року, проте так і не затверджений офіційно. По суті, його

68 План відновлення України [urc-international.com, 2023] – <https://ua.urc-international.com/plan-vidnovlennya-ukrayini>

статус не є легітимним (а також гостро критикувався громадськими організаціями⁶⁹). План відновлення є дорожньою картою і загалом складається з 15 національних програм та передбачає виконання заходів відновлення, зокрема з напруження необхідних законодавчих ініціатив. Звісно, ці програми і заходи відповідають потребам країни як у воєнний, так і післявоєнний час. Проте низка заходів є суперечливими, а подекуди – нереалістичними, з погляду економічної ситуації в країні та неможливості прогнозу закінчення війни⁷⁰.

Водночас, представлений проект Плану відновлення України, зокрема матеріали робочої групи «Екологічна безпека»⁷¹, не включає критеріїв, за якими відновлюватимуться знищені і пошкоджені території ПЗФ, а швидше просто намагається закрити стратегічні на думку Міндовкілля напрямки, що потребують фінансування, коштами «відновлення». Наприклад, в плані домінує винесення меж ПЗФ в натуру, що дійсно дуже важливо, проте не має відношення до післявоєнного відновлення як такого. Принаймні. безпосередні заходи з відновлення постраждалих установ в Плані відсутні.

Знаючи про низький потенціал держави до гнучкості і творчого ситуативного вирішення бюрократичних задач, і, тим більше, питань бюджетування, можна припустити, що оперативного забезпечення нагальних потреб установ ПЗФ одразу після деокупації не буде.

Питання бюджетування вирішуються через запити і довготривале планування бюджету «на наступний рік». Тож, деокупація «розв'яже руки» працівникам і керівникам установ ПЗФ у вирішенні накопичених за час війни проблем та реабілітації території установ, проте не дасть відповідей на питання яким чином фінансувати таку роботу (починаючи з відновлення матеріальної бази та відбудови будівель спеціальних адміністрацій).

Затримки і зволікання з оперативним стартом вирішення проблем та відновлення після деокупації призведе до відтоку кадрів (частина кадрів залишить територію після деокупації) і створить ситуацію, коли в установах ПЗФ не лише розруха, але й відсутні кадри. В майбутньому відсутність кваліфікованих кадрів, згідних їхати на роботу у віддалені прикордонні (з росією або республікою білорусь) райони України (тим більше, постраждали від бойових дій) стане однією з найпоширеніших проблем установ ПЗФ.

У переважній більшості установи просять гасити витрати, термінові і разові, а більшість донорів хоче бачити стратегічну роботу, тому у питаннях підтримки

69 Луганський сором: Міндовкілля запланувало нищити природу України під виглядом її «відновлення» [UNCG, 05.07.2022] – <https://uncg.org.ua/luhanskyj-sorom-mindovkillia-zaplanuvalo-nyshchtyu-pyrodu-pid-vyhliadom-ii-vidnovlennia/>

70 Ткачук А. Відновлення інститутів публічної влади на деокупованих територіях у 2014–2023 роках: аналіз досвіду та потреб громад [ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив», 2023] – <https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2023/11/Zvit-LZI-vidnovlennya-deokupovanih-gromad.pdf>

71 Проект Плану відновлення України Матеріали робочої групи «Екологічна безпека» [Національна рада з відновлення України від наслідків війни, 07.2023] – https://uploads-ssl.webflow.com/625d81ec8313622a52e2f031/62dea19b8b3d4e2f5b65c8ce_%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0%20%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0_%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BA%D0%B0_%D1%83%D0%BA%D1%80.pdf

---

буде надаватися перевага саме стратегічним потребам. Для надання допомоги донори потребують отримання наступної інформації:

- чіткий опис проблеми
- перелік необхідного для вирішення проблеми
- місце цієї задачі/потреби в загальній структурі роботи установи
- чітка звітність, що включає фінансову звітність, квитанції, акти виконаних робіт, фото та відео.

Проте не всі установи ПЗФ готові чітко і оперативно формувати свої проблеми та потреби зрозумілою для донорів мовою, а переважно описують проблему і потреби, використовуючи канцеляризми, що викликає додаткові запитання та затягування часу.

Також вже зараз низка установ потрапляє в зону формування прикордонної смуги та зони добровільного відселення (наприклад НПП Деснянсько-Старогутський або Поліський і Рівненський природні заповідники). Можливе вилучення частин територій цих ПЗФ для потреб оборони, принаймні категоричне обмеження у відвідуванні таких територій призведе до потенційного скорочення штатів установ ПЗФ, оскільки їх чисельність розраховується згідно з наказом Міністерства екології та природних ресурсів України № 145 від 08.05.2014 «Про затвердження Нормативів чисельності і Примірних штатів працівників установ природно-заповідного фонду Мінприроди України» (із змінами відповідно до наказу Міністерства екології та природних ресурсів України № 185 від 08.06.2015) та залежить від площі земель, які передані установам у постійне користування або тих, що передаються установі ПЗФ у постійне користування відповідно до указів Президента України про створення цих територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Тож для частини установ ПЗФ не лише не буде додаткового фінансування після завершення воєнного стану, але й вірогідно буде скорочене навіть те фінансування, яке вони мали до війни.

Щоб уникнути такої ситуації, слід вже зараз формувати операційний фонд для відновлення після деокупації, адже незабаром буде необхідна велика сума коштів для досить швидкого використання. Проте донатори навряд будуть активними в питанні формування операційного фонду на умовне майбутнє в час, коли допомоги потребує ЗСУ і українці в умовах повномасштабної війни.

Також на цей час відсутні розробки спеціального алгоритму дій для установ ПЗФ на момент майбутньої деокупації. Розробку такого алгоритму включно із потребами у фінансуванні слід розробити вже зараз, не очікуючи деокупації.

Окремим і, можливо, найважчим у вирішенні ризиком є питання колаборації, яке хоч і не набуло поширення серед працівників українських установ ПЗФ та все ж має місце в окремих випадках. А це означає, що відновлення штату та працездатності установ ПЗФ відбуватиметься в умовах невизначеності відносно окремих працівників, а також в умовах загальних ризиків перебування на щойно звільнених територіях (особливо для керівництва установ). Для вирішення таких

проблем слід розробляти заходи кризового менеджменту, що передбачатимуть як захист від вірогідних ризиків штатам установ, що повертатимуться на звільнені території, так і надаватимуть захист працівникам, що залишилися у окупації.

Серед ризиків для установ ПЗФ варто визначити можливу дискредитацію діяльності установи в очах громадських організацій. Непоодинокими є випадки, коли ще до початку повномасштабного вторгнення громадським організаціям доводилось протидіяти окремим керівникам установ ПЗФ у їхньому прагненні здійснювати на територіях ПЗФ діяльність, не сумісну з завданням охорони природи (наприклад, окремі установи ПЗФ дозволяли рубки лісу, надання ділянок для сторонніх потреб тощо). Персона керівників таких установ не мають довіри серед громадських організацій (в деяких випадках навіть організовані громадські кампанії за звільнення цих людей з керівних посад).

Так, Карпатський НПП став одним із центрів прийому внутрішньо переміщених осіб, облаштування місць перебування для яких здійснювалося за кошти іноземних донорів, оскільки для реалізації таких заходів у НПП не було достатньо ресурсів. При цьому, лише за час дії воєнного стану в межах цього НПП були викриті схеми з приховування грошей від туристичної діяльності⁷², незаконних рубок⁷³ та продажу деревини за заниженими цінами⁷⁴. За попередніми оцінками, щорічно бюджет парку недоотримував через це більше 10 млн гривень.

За іронією, саме ці громадські організації, що були найактивніші в сфері ПЗФ до початку війни, вже в період воєнного стану стали найактивнішими організаторами допомоги національним паркам і заповідникам. І очевидно, що для цих організацій виникає питання доцільності допомоги саме таким установам – так як вони своїми руками нищать найцінніші природні комплекси ПЗФ. Це протирічить задачам громадських організацій і їхнім антикорупційним політикам. Інакше кажучи, не можна добиватись звільнення керівника національного парку або добиватись скасування прийнятих ним рішень і одночасно саме через нього реалізувати допомогу. В результаті окремим ГО довелось відмовитись від допомоги окремим установам ПЗФ.

Також довелось відмовитись від допомоги установам щодо яких була перевірена або неперевірена інформація про співпрацю керівників з окупантами (нам відомий лише один такий випадок).

Наприклад, ще до повномасштабного вторгнення робота НПП «Святі Гори» викликала числені зауваження серед природоохоронців, зокрема через рубки дубових лісів⁷⁵. І незважаючи на наявність пошкоджених внаслідок бойових дій

72 Яців Д. Привласнював гроші туристів під час сходжень на Говерлу. Заступника директора Карпатського національного парку викрили на корупції [Суспільне. Новини, 30.10.2023] – <https://suspilne.media/605811-privlasnuvav-grosi-turistiv-pid-cas-shodzen-na-goverlu-zastupnika-direktora-karpatskogo-nacparku-vikrili-na-korupcii/>

73 Чиновникам Карпатського національного парку повідомлено підозру за незаконну рубку лісу [pravda.if.ua, 12.12.2023] – <https://pravda.if.ua/chynovnykam-karpatskogo-nacparku-povidomleno-pro-pidozru-za-nezakonnu-rubku-lisu/>

74 Як Карпатський національний природний парк заробляє на лісі [Екологія-Право-Людина, 18.09.2022] – <https://epL.org.ua/announces/yak-karpatskyj-natsionalnyj-pryrodnyj-park-zaroblyaye-na-lisi/>

75 По распоряжению директора в национальном парке «Святые горы» вырубают древние дубы [ЕкГ Печеніги, 2.03.2016] – <https://pechenegy.org.ua/en/node/1274>

лісів, після звільнення адміністрація повернулась саме до цієї практики – заготівлі в найбільш комерційно вигідних лісах, які одночасно є найбільш цінними – заплавними лісами по берегах Сіверського Дінця. Згідно з оприлюдненими матеріалами, значна кількість запроектованих у рубку лісів (у 2023 році рубки проводилися на 547 га, з яких заготовлено 36280 м куб. деревини) не були пошкодженими внаслідок бойових дій, а причиною рубок були традиційно надумані з метою погодження рубок «шкідники та хвороби». При цьому завдяки розголосу в соцмережах, вдалось виключити з планів рубок дубові ліси старші 110 років, які туди були включені саме адміністрацією НПП.

Рекомендації для установ ПЗФ

Керівники установ ПЗФ повинні бути готовими до деокупації і мати картину, які з потреб установи вже будуть закриті автоматично, а для яких буде потрібна окрема допомога. Першочерговими рекомендаціями для них є:

- розробити чіткий алгоритм дій для допомоги, що включатиме шляхи комунікації з донорами, алгоритм прозорої звітності тощо;
- сформувані перелік конкретних потреб для установи ПЗФ та диференціювати їх на першочергові та другорядні;
- максимально публічно звітувати про процес відновлення і використання допомоги;
- створити спільно з іншими установами неформальне або й офіційне утворення (асоціація, спілка тощо), що могло б бути хабом для надання допомоги і комунікації з українськими та закордонними донорами. Така асоціація може бути незалежною громадською організацією або фондом, що контактує на пряму з установами ПЗФ без посередництва урядових органів;
- налагодити комунікацію ПЗФ-держава-донори для оперативного забезпечення нагальних потреб установ ПЗФ (які вимагають представництва державних органів), а також контролю за звітністю про отриману допомогу;
- вивести на значно вищий рівень комунікацію з громадським сектором, в тому числі значно збільшити чисельність ГО у науково-технічних радах;
- повністю виключити з діяльності парку або діяльності інших суб'єктів на території парку заходи, що можуть мати негативний вплив на біорізноманіття і формувати негативний імідж установи або її дирекції (рубки, промисел риби, креветки, бази відпочинку та інше);
- окремим напрямом роботи установи ПЗФ є висвітлення своєї щоденної діяльності, як показала практика, більшість людей-донаторів не розуміли усіх аспектів роботи установи, тому сплеск надсилання внесків спостерігався, коли була необхідна допомога тваринам.

Одним з напрямків для розвитку (в тому числі і післявоєнного) установ ПЗФ є розширення їхньої території. Йдеться не про створення компенсаторних ПЗФ після війни, метою яких буде відновити загальний обсяг збережених природних екосистем (це питання вже неодноразово озвучувалось спеціалістами⁷⁶ та навіть презентувалось у вигляді звернення до Президента України⁷⁷). Проте в контексті нашого дослідження важливо є інше, адже як було сказано вище, від площі установ ПЗФ залежить чисельність його штату. Наприклад у штаті НПП в різних випадках може бути від 27 до 288 штатних одиниць (інформація наведена про діючі штати в установах ПЗФ, а не розрахована їх чисельність), значна частина яких традиційно займається місцевими жителями. В разі розширення існуючих установ ПЗФ, які постраждали від впливу воєнних дій, збільшиться кількість необхідних для них робочих місць, що фінансуються державою. З'явиться можливість працевлаштування на об'єктах інфраструктури при НПП, а також використання нових можливостей та ведення власного бізнесу будь-ким із місцевих мешканців. Якщо порівняти із установами лісової галузі, території якої нерідко входять до складу установ ПЗФ, то кількість таких робочих місць буде більшою, ніж наприклад у лісгоспах, при тому, що самі лісгоспи не припинять роботу і також залишаються місцем працевлаштування. Проте різноманіття спеціальностей, що можуть бути задіяні в роботі НПП, в разі більша, ніж можливості працевлаштування у лісгоспі. Створення або розширення установ ПЗФ передбачає розвиток інфраструктури регіону. Зростає можливість розвитку місцевих громад, самоврядування, села отримують значний поштовх для розвитку та державного фінансування і проєктів підтримки з ЄС. А це означатиме і допомогу державі у поверненні на звільнені території працездатного населення.

У перспективі, для населення збільшаться можливості реалізації місцевими жителями екологічно чистих продуктів та сувенірної продукції (фіточаї, наливки, настоянки, мед, овочі та фрукти, продукція тваринництва). З'являться перспективи розвитку рекреаційного бізнесу: організація екскурсій, кінних чи велоподорожей, надання послуг із проживання, харчування, перевезення та ін. Таким чином, розширення ПЗФ можна сприймати як певну допомогу їх громадам.

Попри окупацію і активні бойові дії, роботу по розширенню вже існуючих установ ПЗФ, ще до завершення війни, навіть до деокупації, ведуть їхні спеціальні адміністрації. Серед постраждалих – це національні природні парки «Джарилгацький», «Бузький гард», «Дворічанський» та природні заповідники «Луганський» і «Єланецький степ».

76 Василюк О.В. Про необхідність створення «компенсаторних» територій ПЗФ. Традиції заповідної справи, сучасні проблеми збереження та повоєнного відновлення територій природно-заповідного фонду : збірка наукових праць за матеріалами всеукраїнського круглого столу, присвяченого 160-й річниці із дня народження Фрідріха Фальц-Фейна, вченого у галузях акліматизації, тваринництва, рослинництва, заповідної справи, природокористування (8 квітня 2023 р., Екологічна дослідницька станція «Глибокі Балики», с. Балико-Щучинка) / за ред. В. В. Шаповала. – Чернівці : Друк Арт, 2023. – 256 с. (Серія: «Conservation Biology in Ukraine». Вип. 32). С. 16-20 – https://www.researchgate.net/publication/376757060_PRO_NEOBHIDNIST_STVORENNA_KOMPENSATORNIH_TERRITORIJ_PZF

77 Звернення до Президента України «Про долю і роль української дикої природи після завершення війни» [UNCG, 2.09.2022] – <https://uncg.org.ua/zvernennia-do-prezydenta-ukrainy-pro-doliu-i-rol-ukrainskoi-dykoj-prirody-pislia-zavershennia-vijny/>

Рекомендації для донорів

Без сумніву, допомога (як фінансова, так і матеріально-технічна) стала вирішальною для підтримання установ ПЗФ на цей час і буде не менш важливою на етапі післявоєнного відновлення. Зважаючи на описані вище ризики, донорам необхідно або мати власні зв'язки з установами, або діяти через перевірені громадські організації. При цьому слід враховувати наступні загальні рекомендації:

- Для підтримки діяльності установ ПЗФ необхідно чітко розуміти кінцевих отримувачів допомоги – чи це допомога безпосередньо установі, чи її працівникам, адже саме від цього залежить якість наданої допомоги та її доцільність саме в контексті роботи установи ПЗФ.
- Допомога може бути надана у вигляді фінансової підтримки, передачі гуманітарних товарів, передачі на баланс установи необхідного обладнання, матеріалів, техніки тощо.
- Наразі матеріальної допомоги потребує персонал, що відмовився від співпраці з окупаційною адміністрацією. Для працівників на окупованій території єдиним варіантом є електронні грошові перекази. В той же час працівникам установ ПЗФ на підконтрольній території України, окрім грошової підтримки, може бути надана інша гуманітарна та матеріально-технічна допомога (від гуманітарних товарів і матеріалів для реставрації пошкодженого житла, і до працевлаштування і розселення в інших регіонах).
- Якщо враховувати, що працівникам установ ПЗФ надається допомога як постраждалому населенню від гуманітарних місій, благодійних фондів та гуманітарних штабів при місцевих органах виконавчої влади, то варто більш цілеспрямовано розглядати підтримку саме для працівників, тобто забезпечити їх потреби для виконання покладених на них обов'язків.
- Більшість донорів бажали допомогти чим більшій кількості установ ПЗФ, що призвело до розпорошення і так незначних сум на підтримку, тому варто зосередити свою допомогу на закритті конкретних потреб установ або фінансувати масштабніші заходи, які сприятимуть вирішенню та забезпеченню потреб комплексно.
- Важливою є реальна оцінка потреб установи, бо існує багаторічна практика надання переваги отриманню грантової донорської допомоги перед оптимізацією власних ресурсів установи. Тому, при наявності сумнівів щодо діяльності установи ПЗФ, можна використовувати їх фінансові звіти.
- Не надавати допомогу установам, які своєю діяльністю дискредитують ідеї природоохоронних територій – зокрема масовими рубками, корупційними схемами на державних закупівлях, погодженнями на вилов риби, креветки, будівництво незаконних туристичних об'єктів тощо. Для цього варто проаналізувати наявну інформацію в ЗМІ, в реєстрах судових рішень, на порталах державних закупівель «Прозорро» тощо.

- Якщо відсутня можливість для самостійного отримання інформації про діяльність установи, а співпраця з нею може призвести до репутаційних втрат – залучати до консультацій громадський сектор та представників державних структур (зокрема і щодо того, чи не заплямували себе установи та їх директори підтримкою колаборантів).

З практичних висновків, які варто буде врахувати під час організації подальших кампаній фінансової допомоги установам ПЗФ в Україні, слід відмітити таке:

1. пересічні зарубіжні донатори прагнуть використовувати для переказів здебільшого інструмент PayPal: необхідно надавати таку можливість. Проте через неможливість реєструвати в Україні PayPal на громадські організації, а лише на фізичних осіб, слід детально враховувати яким чином буде визначатись людина, уповноважена на збір коштів. Загалом практика використання PayPal для зборів пожертв на допомогу ЗСУ в 2022-23 роках дійсно набула широкого поширення;
2. українські донатори також не дуже задоволені інструментом LiqPay або тим більше – перспективною переказу шляхом ручного введення банківських реквізитів: вести просвітницьку роботу або дійсно шукати можливість переказу коштів на картку або банку (в такому разі збір донатів стане менш прозорим та може викликати недовіру);
3. використання додатку LiqPay часто здійснюється донаторами недбало і вони не задумуючись ставлять «галочку» навпроти поля «регулярний внесок», а за місяць або пізніше телефонують з обуренням, що з їхнього рахунку знімаються кошти.
4. LiqPay не завжди дозволяє зрозуміти від кого саме надійшли кошти, що унеможлиблює поіменне звітування про використання коштів;
5. простіше збирати кошти на конкретні потреби, маючи для цього окремі рахунки і кінцеву суму збору. Це полегшує звітування і сприяє «добору» недостаючої суми. Водночас це є не дуже зручним, адже в цілому допомога установам ПЗФ передбачає сотні різноманітних локальних потреб для десятків установ, що виключає можливість окремого збору в кожному випадку.

Рекомендації для органів державної влади

Відповідальні органи виконавчої влади повинні бути готовими до деокупації, а керівники установ ПЗФ – проінструктовані про порядок дій, що буде без зволікань запроваджений відразу після деокупації:

- розробити та донести до керівництва установ чіткий алгоритм дій для допомоги деокупованим установам ПЗФ з перших годин деокупації;
- визначити ті заходи з відновлення постраждалих територій, які можливо профінансувати на державному рівні та забезпечити їх виконання;
- створити та системно наповнювати повний і достатньо захищений електронний архів даних про природно-заповідний фонд, у тому числі усіх наукових досліджень;
- більш тісно та на постійній основі налагодити співпрацю з громадськими організаціями для можливості надання оперативної та якісної допомоги установам ПЗФ, постраждалим у зв'язку з російською агресією;
- проаналізувати національне законодавство на предмет перешкод, які наявні у наданні допомоги постраждалим ПЗФ, та підготувати пропозиції щодо його удосконалення (для аналізу можна також залучити профільні громадські організації);
- розробити систему заохочення для кадрів, яка спонукатиме повертатися на деокуповані території евакуйоване населення або стимулюватиме працевлаштовуватися спеціалістів з інших регіонів;
- у довготривалій перспективі – створити окремий державний орган управління природоохоронними територіями, оскільки наявний штат профільного департаменту Міндовкілля не в змозі покрити потреби залученості держави у всі процеси, які стосуються лише діяльності установ ПЗФ.

Підсумок

Аналіз досвіду допомоги установам ПЗФ в умовах повномасштабного вторгнення дав змогу, з одного боку виявити координаційні та комунікаційні прогалини, а з іншого – визначити основні проблеми, з якими зіштовхнулись усі учасники процесу надання допомоги: установи ПЗФ, держава, донори.

Водночас, такий досвід показав потенціал адаптації громадського сектору і установ ПЗФ до роботи у стресових та небезпечних умовах, максимальну залученість усіх учасників процесу надання допомоги до вирішення тих чи інших проблем.

Варто відзначити також той факт, що фінансування заходів для допомоги установам ПЗФ стало також своєрідним напрямом підтримки України.

Кошти, що були оперативно зібрані громадськими організаціями у перші тижні повномасштабного вторгнення, дозволили одним працівникам установ ПЗФ вчасно евакуюватись із стрімко окупованих земель, а іншим – адаптуватись до тимчасових умов окупації і не втратити надію на відновлення українського контролю над загарбаними росіянами землями. В цей складний період хаосу вдалось зберегти документацію, колекції та важливе майно установ. А головне – людей. На територіях, що вже деокуповані, завезення гуманітарних товарів допомогло працівникам ПЗФ швидше відновити нормальне життя та повернутись до роботи. Нарешті для самих громадських організацій і донорів це випробування стало унікальним досвідом, уроки якого слід добре вивчити і усвідомити, адже незабаром доведеться максимально ефективно скористатись ним, коли настане час допомоги іншим установам ПЗФ відродитись після деокупації.

Перелік установ ПЗФ, що потенційно потребували допомоги і отримували (могли отримувати) допомогу внаслідок повномасштабного вторгнення

1. Чорноморський біосферний заповідник
2. Біосферний заповідник «Асканія-Нова» імені Ф.Е. Фальц-Фейна
3. Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник
4. Дунайський біосферний заповідник
5. Луганський природний заповідник
6. Природний заповідник «Єланецький степ»
7. Природний заповідник «Михайлівська цілина»
8. Український степовий природний заповідник
9. Поліський природний заповідник
10. Древлянський природний заповідник
11. Азово-Сиваський національний природний парк
12. Національний природний парк «Білобережжя Святослава»
13. Гетьманський національний природний парк
14. Деснянсько-Старогутський національний природний парк
15. Дворічанський національний природний парк
16. Національний природний парк «Джарилгацький»
17. Національний природний парк «Залісся»
18. Мезинський національний природний парк
19. Національний природний парк «Кам'янська Січ»
20. Національний природний парк «Кремінські ліси»
21. Національний природний парк «Олешківські піски»
22. Національний природний парк «Слобожанський»
23. Приазовський національний природний парк
24. Національний природний парк «Великий Луг»
25. Національний природний парк «Меотида»
26. Національний природний парк «Святі гори»

Перелік установ ПЗФ, яким надіслано для заповнення Google-форму та від яких було отримано відповіді

1	Біосферний заповідник «Асканія-Нова» імені Ф.Е. Фальц-Фейна	☒
2	Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник	-
3	Природний заповідник «Єланецький степ»	☒
4	Природний заповідник «Михайлівська цілина»	-
5	Поліський природний заповідник	☒
6	Древлянський природний заповідник	☒
7	Національний природний парк «Білобережжя Святослава»	☒
8	Гетьманський національний природний парк	☒
9	Деснянсько-Старогутський національний природний парк	☒
10	Дворічанський національний природний парк	-
11	Національний природний парк «Джарилгацький»	☒
12	Національний природний парк «Кам'янська Січ»	-
13	Національний природний парк «Слобожанський»	☒
14	Приазовський національний природний парк	-
15	Національний природний парк «Великий Луг»	-
16	Національний природний парк «Меотида»	☒
17	Національний природний парк «Святі гори»	☒

Перелік питань, які надсилалися установам ПЗФ для опитування у Google-формі

Допомога установам природно-заповідного фонду України в умовах повномасштабної війни

Зазначена форма розроблена для отримання інформації про допомогу установам природно-заповідного фонду України (далі – установи ПЗФ) в умовах повномасштабної війни та підготовки аналітичного документа про результати допомоги постраждалим від війни національним паркам і заповідникам України, описати приклади та зробити висновки, які будуть важливими для подальшої підтримки постраждалих установ природно-заповідного фонду. У зв'язку з цим очікуємо на повну та чесну відповідь від установ ПЗФ.

Розділ 1

Назва установи ПЗФ

Вкажіть електронну адресу для зворотного зв'язку

Розділ 2

Територія установи ПЗФ – просимо обрати один із запропонованих варіантів?

Окупована

Деокупована

Перебуває в зоні активних бойових дій

Постійно обстрілюється

Періодично обстрілюється

Зафіксовано разові випадки обстрілів чи падіння уламків

Не зазнала впливу бойових дій, але розташована в районі їх проведення

Чи надавалася допомога установі ПЗФ від держави?

Так

Ні

Чи надавалася допомога установі ПЗФ від зареєстрованих в Україні громадських організацій та благодійних фондів?

Так

Ні

Чи надавалася допомога установі ПЗФ від організацій та фондів, зареєстрованих за кордоном?

Так

Ні

Чи надавалася допомога установі ПЗФ від окремих громадян, ФОП або інших юридичних осіб відмінних від громадських організацій і благодійних фондів (підприємства та організації)?

Так

Ні

Тип допомоги від держави?

Гуманітарна

Матеріально-технічна

Грошова

Фізична праця

Не отримували допомоги

Тип допомоги від зареєстрованих в Україні громадських організацій та благодійних фондів?

Гуманітарна

Матеріально-технічна

Грошова

Фізична праця

Не отримували допомоги

Тип допомоги від організацій та фондів, зареєстрованих за кордоном?

Гуманітарна

Матеріально-технічна

Грошова

Фізична праця

Не отримували допомоги

Тип допомоги від громадян, ФОП або інших юридичних осіб відмінних від громадських організацій і благодійних фондів (підприємства та організації)?

Гуманітарна

Матеріально-технічна

Грошова

Фізична праця

Не отримували допомоги

Які державні установи, підприємства та організації надавали установі ПЗФ допомогу?
Які громадські організації та благодійні фонди, що зареєстровані в Україні, надавали установі ПЗФ допомогу?
Які організації та фонди, зареєстровані за кордоном, надавали установі ПЗФ допомогу?
Хто з громадян (місцеве населення чи волонтери), ФОП або інших юридичних осіб відмінних від громадських організацій і благодійних фондів (підприємства та організації) надавали допомогу установі ПЗФ?
Розділ 3
Просимо перерахувати проблеми з якими зіштовхнулася ваша установа ПЗФ під час повномасштабного вторгнення за час окупації?
Просимо перерахувати проблеми з якими зіштовхнулася ваша установа ПЗФ під час повномасштабного вторгнення після деокупації?
Просимо перерахувати проблеми з якими зіштовхнулася ваша установа ПЗФ під час повномасштабного вторгнення та активних бойових дій на вашій території?
Просимо перерахувати проблеми, з якими зіштовхнулася ваша установа ПЗФ під час повномасштабного вторгнення?
Розділ 4
Опишіть, яким чином ви бачите надання допомоги установі ПЗФ?
На які саме типи допомоги установі ПЗФ варто звернути увагу? Чому саме ці?
Чи маєте сформований перелік потреб установи ПЗФ за яким можливе надання допомоги?
На вашу думку, для яких цілей першочергово потрібно надавати допомогу: для працівників, безпосередньо установі ПЗФ або ж місцевому населенню? Чому саме так?

Фотохроніки роботи Біосферного заповідника «Асканія-Нова» в умовах окупації

▲ Проліт російського військового гелікоптера над загонами Великого Чапельського поду (заповідна зона)

▼ Облаштування зимових приміщень для теплолюбивих тварин зоопарку

- ▲ Пошкоджена російською військовою технікою загорожа
- ▼ Великого Чапельського поду, поруч з аншлагом про об'єкт природно-заповідного фонду України

▲ Адмінбудівля Біосферного заповідника «Асканія-Нова» імені Ф.Е. Фальц-Фейна НААН з українською вивіскою (серпень 2022 р.)

▲ Архітектурний комплекс башти, стилізований під старовинний замок (після ремонту у липні 2022 р.)

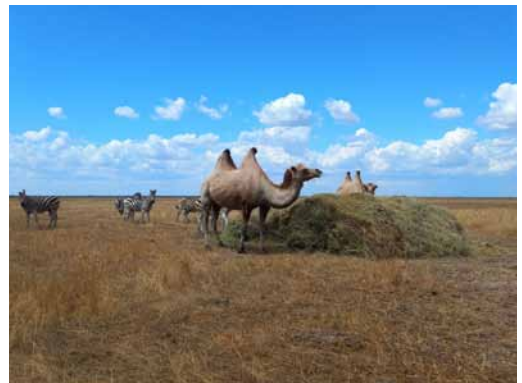
▼ Галявина дендропарку (серпень 2022 р.)

- ▲ Велика степова галявина дендрологічного парку зі знаковим об'єктом – групою сосен, висаджених таким чином, що з різних точок можна побачити від трьох до шести дерев (усі загинуть наприкінці 2023 р. через недогляд)
- ▼ Водонапірна башта при вході в дендропарк
- ▼ Порожні алеї дендропарку...

▲ Заготівля грубих та соковитих кормів та годівля тварин зоопарку

◀ Придбаний мобільний генератор DE-55RS Zn для безперебійної подачі води зі свердловин

▼ Верблюди в облаштованому вольєрі

▲ Стадо оленів благородних у Великому Чапельському поді

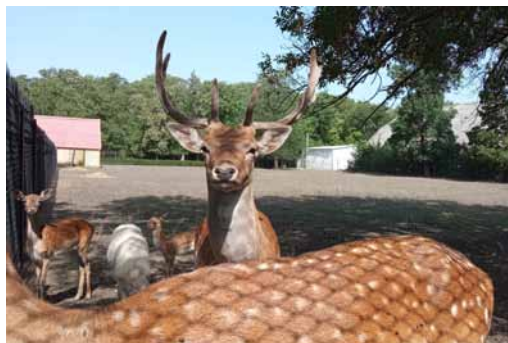
▼ Олень Давида у вольєрі зоопарку

▼ Візитівка зоопарку –
коні Пржевальського

▼ Лань європейська (серпень 2022 р.)

▼ Лань європейська (березень 2023 р.)

